

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

Գ. ՃՈՆՔԱԶԵ

ՍՈՒՐԱՄԻ ԲԵՐԴԸ

Թարգմ. վրացերեն չորրորդ սպագրությունից
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԻՐԻՄԱՆՅԱՆ

ԳԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿ ԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ — 1929

1204

UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

894. 631

✓

Դ. ՃՈՆՔԱԶԵ

~~8~~
~~8-11~~

65542

ՍՈՒՐԱՄԻ ԲԵՐՂԸ

Թարգմանից վրացիեն չորրորդ հրատարակումից
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԻՐՈՒՄԱՆՅԱՆ

~~12362~~

5744444
2698

Հր. № 968, Գրառեպվար № 1840 Բ : Տիրաժ 2000.

Պետերատի առաջին տպարան Վաղարշապատում.

Պատվեր № 71:

ՎՐԱՅ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆՆԵՑ

Այս հորրորդ անգամն և տպում մեր Հրատարակչութիւնը «Սուրամի բերդը»։ Առաջին լերեք հրատարակութիւնն սպառվեց, իսկ «Սուրամի բերդի» պահանջն ալսոր ել ղեռ մեծ և։ Այսպիսի մեծ չափով տարածվելուն վոչ մի վրացերեն գեղարվեստական լերկ չի արժանացել։

Ի՞նչով բացատրել Դ. Ճոնքաձեւի լերկի իսկապես ալսպիսի հաղվադեպ հաջողութիւնը, նրա անսովոր տարածումը։

«Սուրամի բերդը» 64 տարի առաջ գրված պատմվածք և։ Այսքան ժամանակվա ընթացքում շատ ջուր և անցել։ Հիմքից փոխվեց մեր լերկրի կենցաղը։

Այն ժամանակ ճորտատիրութիւն եր, լերբ մարդուն փոխում ելին բարակների ու քերծենների (շների) հետ, լծում և հետը անասունի պես վարվում։ ալժմ ալն ժամանակվա ճորտ-գլուղացին և բանվորն և լերկրի տերը։ նրա ձեռին և ուժն ու իրավունքը։ նա լե պետութիւնը կարգավորում ու ղեկավարում։

«Սուրամի բերդը» իր բովանդակութեամբ ճիշտ ալն մոայլ ժամանակվա պատկերավորումն և, լերբ մարդս մարդու ստրուկն եր, լերբ ճորտատերը (պարոնը) անգործ ընկած՝ ամեն ինչի տեր եր, իսկ ճորտը՝ ամեն բանի ստեղծագործողը՝ վոչնչի տեր չեւ։

Այս լերկի մեջ և ամփոփված ճորտատիրութեան

լի ու ճշգրիտ պատկերը: Ինչպես զեղարվեստական լերկ, իհարկե, նա ալսորվա ընթերցողին լրիվ բավարարութուն չի կարող տալ: Այս գրվածքի բովանդակութան դասավորումն ու մշակումը բոլորովին հասարակ է ու պարզ: Պատմվածքի բովանդակութունը հիմնված է հին ավանդութան վրա, վորն ավելի հեքիաթի չե մնան, բայց մեջ ընդ մեջ այս ավանդութունը հիմնված է դառն իրականութան վրա:

Մրա մեջ լավում է ճորտի հուսահատ տնքոցը և ճորտատերի անամոթ հռհոցը: Հենց այս է պատճառը, վոր «Սուրամի բերդը» չի կորցնում իր նշանակութունը և ալսորվա ընթերցողն ել մեծ ուշադրությամբ է կարդում այն: Այստեղ պարզ և աշխարհ կտեսնենք մեր լերկրի պատմութան չերեկը: Այստեղ լիովին նկարագրված է այն ժողովրդի դրութունը, վորն այս վերջին 50 տարվա ընթացքում կրեց մեծամեծ տանջանքներ և անհամար զոհեր տվեց ազատութուն ձեռք բերելու համար:

«Սուրամի բերդը» հետաքրքիր է և նրանով, վոր շոնքաձեն այս գրվածքը գրեց հենց այն ժամանակ, չերբ դեռ վիճելի չեր ու չեր ապացուցված՝ թե ի՞նչ է ճորտատերը ճորտի համար—տե՛ր ե՛լ թե բռնակալ: Վրաստանում ճորտատիրութունը հիմնած եր ծնողական փոխհարաբերութան վրա, այսպես ելին ասում և ապացուցում նրանք, ովքեր այն ժամանակ կարող էլին գրել և իրավունք ունեյին արտահայտվելու հրապարակապես:

— Վուչ, ճորտատիրութունը մարդու ստրկափելի ստրկացումն է և աննկարագրելի բռնակալութուն մարդու կողմից.— ահա թե ինչ եր շոնքաձելի պատասխանը:

Այս պատասխանը նա առանց քաշվելու և համարձակ նեղեց նրանց լերեսին, ովքեր շատ ելին խոսում ծնողական խնամատարութեան մասին, բայց իրենց «ծնողական» վարմունքով ալիլի ու ալիլի ելին ծանրացնում և դաժան դարձնում ստրկութեան լուծը: «Սուրամի բերդ»-ի հեղինակ Դանիել Ճոնքաձեն ծագումով գլուղացի է, բայց վոչ հասարակ զեղջուկի վորդի:

Նրա հայրը քահանա էր, հետևապես ինքը հոգև-վոր ծագումն ուներ: Ինչպես քահանայի վորդի՝ նա սովորում էր դպրոցում և ուսումնալարտեղ հետ ուսուցչութուն էր անում սեմինարիայում: Նա արդեն կտրված էր գլուղական ոջախից: Նա առանձնապես պարոն չուներ, բայց նրա ազգականներն ու բարեկամները գլուղացիք էլին, գլուղական լծի տակ էլին անցկացնում իրենց սե ոքերը: Հենց այս եր պատճառը, վոր Ճոնքաձեն գլուղացու վիճակով հետաքրքրվեց և կարողացավ ճշգրիտ պատկերացնել ճորտատիրութեան իսկական վիճակը:

Ճորտատիրութունը վոչնչացավ, փշրվեց ստրկութեան շղթան, բայց Ճոնքաձեյի «Սուրամի բերդը» լերկար ժամանակ կմնա աշխատավոր ժողովրդի հիշողութեան մեջ, վորովհետեւ «Սուրամի բերդ»-ով ճորտատիրութեանն առաջին անգամ հրապարակապես դամվեց անարդ սլունին:

Ահա այս և պատճառը, վոր ընթերցողը «Սուրամի բերդ»-ին աչսպես տաք և կպել:

ԴԱՆԻԵԼ ՃՈՆՔՍՁԵ

(Համառոտ կենսագրութիւն)

60-ական թվականների վրայ տաղանդավոր բե-
լետրիստ Դանիել Ճոնքսձեն ծնվեց 1830 թվին Դու-
շեթի գավառի Դվավիլ գյուղում: Նա ծագումով գյու-
ղացի չէր, մանկութիւնից վորբացած՝ ապրում էր հոր-
եղբայրների մոտ: Յերբ 9 տարեկան դարձավ, նրա քա-
հանա հորեղբայրները, հենց տանը սովորեցրին նրան
վրացերեն գրել-կարդալը. ապա ընդունել տվին Գորու
հոգևոր դպրոցն, ուր նա սովորում էր ջանասիրությամբ.
Գորու հոգևոր դպրոցն ավարտելուց հետո, ուսումը
շարունակելու համար անցավ Թիֆլիսի հոգևոր սեմի-
նարիան, վորի դասընթացքն ավարտեց 1858 թվին,
28 տարեկան հասակում: Ուսումն ավարտելուն պես
նա նշանակվեց Թիֆլիսի հոգևոր դպրոցի ուսուցիչ,
ապա և տեսուչ: 1859 թվին 29 տարեկան հասակում
ամուսնացավ. մի տարուց հետո ալրիացավ. մնաց մի
վորդի: Կնոջ մահվանից հետո ինքն ել լերկար չապ-
րեց: Վորբության մեջ մեծացած, մտավորապես և բա-
րոյապես զարգացած, շարունակ չարքաշ կյանք վարող
Դանիելի վրա խորը ազդեցութիւն թողին կյանքի
հարվածները և փիլիկապես թուլացրին նրան: Սրան
ավելացավ և սիրելի կնոջ մահվան կսկիծը, վորը և ա-
րագացրեց նրա մահը: Կնոջ մահվանից հետո նա ապ-
րեց մի տարի ևս, մեռավ 1861 թվին և թաղեցին Թիֆ-

լիսի Վերալի լեկեղեցու դավթում, իր կնոջ մոտ: Սրանց դերեզմանը պատած է լերկաթե վանդակով, ունեն տապանաքարեր պատշաճ գրությամբ:

Ինչպես շատ շատերը, նույնպես և Դանիել Ճոնքաձեն կմատնվեի մոռացության, լեթե նա իրեն կյանքում տեսածը չարձանագրեր մի փոքրիկ պատմվածքի մեջ, վորի անունն է «Սուրամի բերդը»: Դանիել Ճոնքաձեն իր ազնիվ բնավորությամբ և ջանասիրությամբ իր ժամանակին նշանավոր անձնավորություն էր: Այս հատկություններով և ձիրքով նա այնպիսի զարգացումն ստացավ, վոր հազվագյուտ էր այն ժամանակվա վրաց հասարակության մեջ: Դանիելն ուշադրությամբ հետևում էր Ռուսաստանի նոր շարժումներին թե կյանքում և թե գրականության մեջ: Ռուսաց գրողների լեկերն ընդդեմ ճորտատիրական կարգերի՝ չելին կարող անուշադիր ֆնալ Ճոնքաձեյի համար և շատ կարելի չե մեծ ազդեցություն ել ունեցան նրա «Սուրամի բերդը» գրվածքի վրա: Դ. Ճոնքաձեն առաջինն էր վրացի գրողների մեջ, վորը ձայն բարձրացրեց ճորտատիրական կարգերի դեմ: Ահա հենց այդպիսի ժամանակ «Սուրամի բերդ»-ի տպվելը «Յիսկարի (Արշակունյս) ժողովում մեծ համարձակություն էր հեղինակի կողմից:

Յեվ արդարև «Սուրամի բերդը», վորի մեջ ճշգրիտ կերպով նկարագրված էր ճորտի անմխիթար դրությունը, ճորտատիրական կարգերի դաժան պայմանները, անուշադիր չֆնաց ժամանակակից հասարակության կողմից: Նրանք բարկությամբ հարձակվեցին հեղինակի վրա և իրենց զգվանքն ու նողկանքը հայտնեցին նրան: Միքանիսն այնպես կատաղեցին, վոր

նույնիսկ ցանկացան Կուկիայի (Թիֆլիս) կամուրջից
զետը նետել նրան. բայց ճոնքաձեն փախուստով ա-
զատվեց նրանցից: Միքանի սանձարձակ պարոններ
եւ ուղեցին ժողովարանում ծեծել, բայց դրանցից եւ
փախուստ տվեց:

«Սուրամի բերդ»-ի քննադատությունը տպվեց
1863 թվին «Յիսկարի» ժուռնալում: Այդ քննադատու-
թյան հեղինակն եր նշանավոր գրող և հասարակական
գործիչ՝ Անտոն Փուրցելաձեն: 1875 թվին «Սուրամի
բերդը» լույս տեսավ առանձին գրքուկով, վորը քն-
նադատեց «Դրոյերա» (Ժամանակ) լրագրում Գիորգի
Թումանիշվիլին:

«Սուրամի բերդ»-ի առաջին տպագրությունից
ցախոր անցել և 54 տարի:

ՍՈՒՐԱՄԻ ԲԵՐԴԸ

Ամառվա սաստիկ շոգին, չերբ քաղաքի բնակիչները քաղաքից դուրս հով տեղեր են փնտռում, միքանի չերիտասարդներ, վորոնց թվում և ձեր խոնարհ ծառան, պայման կապեցին ամբողջ ամառվա ընթացքում չերեկոնները հավաքվել սաղի վրա Անչիսխատի* մոտ և ժամանակ անցկացնել մինչև կեսգիշերը։ Իմիջի ալլոց, պայմաններից մինի համաձայն, հերթապահը պարտավոր եր պատմել մի պատմվածք, հեքիաթ կամ մի ալլ բան մեր Վրաստանի կյանքից։

Գեղեցիկ չերեկոններից³ մինն եր, վորով, բացի շոգից, հարուստ ե մեր Վրաստանը։ Յերիտասարդները նոր ելին վերջացրել լողանալը, վոմանք թեյ ելին խմում, վոմանք հագնվում, վոմանք շրջապատել և աղանջ ելին դնում Դ. Բ.-ին, վորը թառը ծնկանը դրած նվազում եր և հեան ել ցածր ձայնով կկկացնում։

Մի փոքր հետո, չերբ ամենքը թեյ խմեցին

* Անչիսխատի—Թիֆլիսի վրաց պատմական չեկեղեցիներից մինը։

և տղերքն սկսեցին ընթրիքի պատրաստութիւն տեսնել, հիշեցին, վոր հերթապահը դեռ ևս չի կատարել իր պարտականութիւնը: Հարց ու փորձ արին, թե ով է հերթապահ, յերևաց, վոր հերթը վերջացել էր. սրան խնդրեցին, նրան խնդրեցին, բայց վոչ մեկը հանձն չառավ կատարելու այս պարտականութիւնը: Բանն ընկավ վիճակ գցելուն: Վիճակն ընկավ Նիկոյին:

— Ո՛ր, կեցցե Նիկոն, շնորհավորում ենք. — կանչեցին ամենքը:

— Ներողութիւն, տղերք, ներեցեք այսոր, ձեր արևը, չգիտեմ ինչ ասեմ, չեմ պատրաստվել:

— Եհ, Նիկո ջան, աստժու անունը տուր և սկսիր — լինում է, չի լինում... մնացածն աստված վողորմած է, հավատացնում եմ, — ասաց խլրատելով Սիկոն:

— Շատ լավ, ուրեմն լսողութիւն և ուշադրութիւն ու սկսեց:

I

Գլուղացոյ մեջ ել կարգին աղջկերք կան.

Գլուղն ել, տեսնում ես, զգայուն սիրտ ունի.

Նա լել լավ գիտե, թե ինչ է սերը.

Իսկ դու

Ի. Կերեսեփիձե.

— Հորե՛ն, ե՛ն տները Մուխրանի * տե-
րերինն ե, տեսնում ե՞ք, — և ձեռքը մեկնեց դեպի
Մուխրանի տերերի տները:

— Այո, այո. տեսնում ե՛նք, — պատասխանե-
ցին ջեհենները:

— Այդ տներն այժմ քարուքանդ են, չգի-
տեմ ինչու, տերերն ել ուշադրութիւն չեն դար-
ձնում, սրտից հանել են, բայց դրանք մի ժա-
մանակ հայտնի տներ ելին և առաջինն
ելին համարվում մեր քաղաքում: Ամեն մի նո-
րեկ, իմիջի պլոց, գալիս եր տեսնելու և այդ
տները: Բայց այդ տները միայն դրանով չելին
նշանավոր, ասում' են՝ վոչ մի տնից չելին դուրս
գալիս այնքան բարձրահասակ, այնքան սիրուն,
քաղաքավարի և լավ հագնված ծառաներ, վոր-
քան այդ տներից: Ինքը Թագավորը նույնիսկ
նախանձում եր դրանց ծառաներին: Այդ ծառա-
ներից մինի անունն եր Դուրմիշխան. սա սաս-
տիկ քաջ և գեղեցիկ տղամարդ եր և Մուխրանի
պարոնի նազիրը: Աղախիններից Գուլիսվարդին
եր Մուխրանի իշխանի կնոջ սիրելի աղախինը:
Յես այնպես չեմ կարող նկարագրել այդ աղախ-
նու գեղեցկութիւնը, ինչպես իմ հոգելույս դա-
յակը, վորից և լսել եմ սույն պատմութիւնը.
ուստի և թողնում եմ. բոլը սալբուշինար, սև

* Մուխրանի—գյուղ ե Թիֆլիսի գավառում:

ռաթի նման աչեր, բոլորեղյա բարակ մատներ,
մի խոսքով, Սիկն, քո Կատուից ել սիրուն:

— Լավ, նրանք իրար սիրեցին, հետո, — պա-
տասխանեց Սիկոն:

— Այո, սիրեցին իրար աջնպես, ինչպես
գիտեն սիրել առհասարակ արևելքում, բայց, նե-
րեցեք, Գուլիսվարդին միայն սիրեց, իսկ թե
ինչպես եր սիրում Դուրմիշխանը, այդ հետո կե-
րևա: Խեղճ Գուլիսվարդին հոգով-սրտով եր սի-
րում, բացի իր սիրուց նրա համար այլ կյանք
գոյություն չուներ: Շատ անգամ և այս Կուր
գետը, հենց այստեղ, վորտեղ մենք ժամանակ
ենք անցկացնում, վկա չեղել նրանց սիրուն:
Դժբախտ աղջիկը կարող եր չերևակայել՝ թե
չիրք նա խոսում եր իրենց սիրո մասին, նրա
սիրելի Դուրմիշխանն իսկի չեր ել մտածում այդ
մասին և միշտ հնարք եր վորոհում, վոր մի կերպ
ասեր նրան իր սրտի խորհուրդը: Մի անգամ,
չերք սովորաբար Դուրմիշխանը և Գուլիսվարդին
հանդիպեցին իրար այստեղ և խոսում ելին իրանց
ապագա կյանքի մասին, Դուրմիշխանը հանկարծ
ասաց.

— Գիտե՞ս, Գուլո ջան, չես վորտեղացի չե՞մ:

— Նգ ի՞նչ հարցնելու բան ե, իհարկե գիտեմ:

— Յես իմերել եմ, Ծերեթլանց ճորտը և
քեզ նման աղախնու միակ վորդի:

— Ինչ անենք, դրա համար ել լավ ես, սիրելիս:

— Այո՛, բայց դու գիտես, թե ինչպես ընկա այստեղ:

— Վոչ, վոչ, պատմիր, քեզ մատաղ:

— Մի անգամ իմ աշխարհի պարոնը չեկավ Իմերեթ՝ իմ այն ժամանակվա պարոնի մոտ: Հենց այն միջոցին, չերբ նրանք քեֆ ելին անուժ, չես մտա այն սենյակը, վորտեղ նրանք նստած ելին: Մուխրանի իշխանն ինձ տեսնելով, դժբախտաբար հավանեց ինձ ու գովեց: Դրանով արգեն ամեն բան վերջացավ: Մյուս ուրը, չերբ Մուխրանի իշխանը վերադառնում եր, ինձ ել նստեցրին ձիով՝ նրա ծառայի քամակը: Պիտի տեսնելի, Գուլո ջան, թե վոնց եր իրան սպանում խեղճ մայրս: Ամբողջ աշխարհը գլխին հավաքվեց, բայց չկարողացան լռեցնել նրան. իսկ չես, հիմարս, զարմանում ելի այդ կսկիծի վրա, չես չգիտելի, վոր մորս վերջին անգամն ելի տեսնում: Թե ինչեր անցավ նրանից հետո, Վարդո, դու չես կարող չերևակայել. և ինչեր չփորձեցի, ել սովածություն, ել ծարավ, ցուրտ, ծեծ, ծաղր և ուրիշ շատ սրանց նման բաներ անցան գլխովս ձեր Վրաստանում: Ով ինչ փշացներ, միշտ չես ելի մեղավոր: Ո՛վ գողացավ այս ինչ բանը— իմերեղը. ո՛վ կտորեց— իմերեղը. ո՛ւմն են ծաղրում— իմե-

րելին, բարկացած ժամանակ ունի են ծեծում — իմերելին. ում համար եր ասվում իմերելթցուն ծաղրող առածները — իմերել տղի համար: Վարդո, չես շատ անգամ եմ աստծուն անիծել ինձ ստեղծելու համար, շատ անգամ եմ դառն արտասուք թափել, բայց ով կար ինձ մխիթարող, վոչ վոք, նույնիսկ ամենավողորմած աստվածն ու մխիթարողը ինձ համար գոյություն չունեն, չես նրան չեյի ճանաչում: Ահա այսպես, Վարդո ջան, մինչև քեզ հետ ծանոթանալս, մի մարդ չունեյի, վորին կարողանայի հայտնել սրտիս դարդերը:

— Վերջ տուր այդ տեսակ խոսակցության, ինչ կարիք կա, հրամայում ե քեզ քո Վարդոն. — տասց Վարդոն և համբուրեց նրան աջալիսի ջերմ համբուլքով, վորի նմանը մեզանից շատ շատերը դժվար թե արժանանան իրենց կյանքում: Յերանի Դուրմիշխանին:

— Գիտե՞ս, Դուրմիշխան, ինչ հիշեցի. չերբ պսակվենք, մեր տերերին խնդրենք, վոր մի 3 ամսով արձակեն մեզ ու գնանք ձեր տուն, խեղճ մայրդ վճիռքան կուրախանա:

— Ավելի կուրախանա, չերբ ինձ իմ Գուլիսվարդու հետ կտեսնի, չե՞:

— Այո, դրա համար ել:

— Հետո, Վարդո ջան, կվերադառնանք, — տխրած ասաց Դուրմիշխանը:

— Այո, հետո ի՞նչ, դու ելի քո նաղիրուն-
թյունը կշարունակես, յես ել իմ աղջիկ պարոնին
կծառայեմ:

— Կանցնի ժամանակ, կունենանք քեզ նման
սիրուն տղա, դու կմեծացնես նրան խնամքով,
վորդուս կսիրես չե՞, Գուլո ջան:

— Սաստիկ, սաստիկ, — շուտափուլթ վրա
բերեց Գուլոն:

— Մի բոպե յերևակայենք, վոր մեր պարոնի
մոտ ով վոր յեկավ և խնդրեց մեր վորդուն, ի՞նչ
կանենք:

Այս հարցը շփոթեցրեց Գուլիսվարդուն,
խեղճն իսկի չեր կարող յերևակայել, թե կարող
ե պատահել՝ իր վորդուն խլեն:

— Այդ անկարելի յե, աղջիկ պարոնս ի՞նչ
ե շինում, նա չի թողնի. վոչ, չի կարելի, մի փոքր
հետո ասաց Վարդոն մտածկոտ կերպով:

— Յերևակայենք, վոր մինչև ասն ժամա-
նակ քո աղջիկ պարոնը մեռավ և նրան փոխա-
րինողն ել իսկի քեզ չի սիրում, հետո

— Վոհ, այդ անկարելի յե, Դուրմիշխան,
առաջ իմ կյանքիս թելը թող կտրվի:

— Աշխարհիս յերեսին անկարելի վոչինչ
չկա, Գուլո ջան, քանի մենք պարոնի ճորտեր ենք,
բախտավոր չենք կարող լինել. աղջիկ պարո-
նիդ ասա, վոր յեթե քեզ սիրում ե, քո բախտա-

վորութիւնն ե ցանկանում, ինձ ազատի ճորտութիւնից, ասա, վոր չես չեմ պսակվի քեզ հետ, մինչև չազատվեմ: Այս խոսակցութիւնից հետո անցավ մի շաբաթ, և սիրահարվածները կրկին այստեղ հանդիպեցին իրար: Դուրմիշխանի ծոցումն եր արդեն ի՞նչ ազատման թուղթը:

— Ահա, իմ Դուրմիշխան, հո ասում ելի, վոր մեր վորդոց վոչ-վոք չի ծախի, այժմ ասա, չե՞րբ պսակվենք:

— Մի շտապիր, Վարդո ջան, համբերիր, շտապելով գործ չի շինվի:

— Կրկին ի՞նչ պատճառ գտար, խելոքս, համբերիր. չերբեմն մի պատճառ ես հնարում, չերբեմն՝ մյուսը:

— Ի՞նչ անեմ, հոգիս, ծաղրում ել ես, վոր քո բախտավորութեան մասին եմ մտածում. դու կարծում ես չես չեմ ուզում, վոր շուտով քեզ կին կանչեմ, իմ ծաղիկ Վարդո, բայց ժամանակը պահանջում ե համբերել, հետո մեր բախտավորութիւնն ավելի հիմնավոր կլինի:

— Ի՞նչ, ի՞նչ, ելի նոր բաներ հնարեցիր, ասա, շուտ:

— Մի բարկանար, Վարդո ջան, հանգիստ ականջ դիր, դու ինքդ ինձ կարդարացնես:

— Ասա, ասա, շուտ:

— Վարդո ջան, ճիշտ ե, այժմ մենք ազատ

ենք, բայց դու գիտես՝ վրաներս հագած շորերից
ափելի բան չունենք:

— Ինչ-անենք, դու քո նազիրությունն արա,
յես ել իմ աղջիկ-պարոնին կծառայեմ, միթե չենք
կարող ապրել, մինչև այժմ վճնց ելինք ապրում:

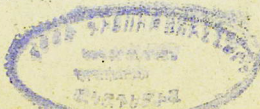
— Վոչ, մինչև մենք այնքան չունենանք
ապրուստի համար, վոր ապրենք առանց ուրիշ-
ներին ծառայելու, մեր ազատությունը—ազատու-
թյուն չե:

— Ոհ, աստված իմ, ապա ի՞նչ պիտի անենք:

— Վոչինչ, դու քո աղջիկ պարոնի մոտ
կմնաս իսկ յես, յես կգնամ աշխատելու, վոնց
վոր կլինի կաշխատեմ, աստված հաջողություն
կտա գործիս, Վարդո ջան, գիր գիտեմ, լեզու-
ներ գիտեմ ու միքանի արհեստ. կգնամ փող
կճարեմ, կհարստանամ, և ապա կգամ քեզ մոտ,
ոհ, ինչ անուշ կհամբուրեմ քեզ, իմ սիրունիկս. —
գլխից բռնեց՝ և անուշ-անուշ համբուրեց նրա
աչերը:

— Շատ լավ, յեթե դու այդպես ես ցան-
կանում, յես ել ինչ կարող եմ ասել. յ՞ճրբ ես
ուզում գնալ, — հարցրեց տխրությամբ Գուլիսվար-
դին:

— Յերկար սպասել պետք չի, ամեն մի ժամ
ուշացնում ե մեր միանալը, լավ ե շտապել, վաղը
կգնամ:

— Վաղը, ուրեմն վաղը գնալի՞նչ չես, խեղճ իմ Դուրմիշխան, ո՞վ պիտի խնամի քեզ, չեթե վոչ չես, ո՞վ պիտի լվանա կամ կարկատի շորերդ, կամ վոր հիվանդանաս, ո՞վ պիտի նաչի, հա՛.— և համբուրեց ճակատը:

Անուշ, անուշ համբուրիր թշվառ Գուլխավարդ, շարունակիր խոսել, այդ ե բախտավորութեանդ վերջին ժամը. սրանից հետո բերնիցդ ել փոշինչ չի լավի քո սիրո մասին, վա՛հ, ինչ բախտավոր կլինեցիր, չեթե այժմ ևեթ մեռնեցիր, Վարդո, ներման խոսքը շրթունքներիդ և սերը սրտումդ. մահդ աջնպես խաղաղ կլինեք, ինչպես անմեղ մանկան քունը. և շատերը գերեզմանիդ վրա ափսոսանքի արցունք կթափելին. բայց հետո՞, եհ, ինչ կարիք կա առաջ վազտալու:

Մշուս ուր սիրուն, զուգված-զարդարված մասրեքով, արծաթաջրած գենքով, լավ սև ձիու վրա նստած՝ Դուրմիշխանը հեռացավ քաղաքից: Մեկնելուց ճիշտ մի ամիս հետո Դուրմիշխանը մի նամակ ուղարկեց Գուլխավարդուն և ապա չերեք սարվա ընթացքում համարյա թե ամիսը մի անդամ Վարդույին նամակ եր ուղարկում և ամեն անգամ գրում եր իր շուտ գալու մասին:

Շատ ջրեր անցան այդ չերեք տարում, շատ բան փոխվեց այս աշխարհում, բայց չփոխվեց Վարդույի սիրտը: Այնտեղ ելի աջնպես վառ

եր դեպի Դուրմիշխանն ունեցած ուժգին սերը, ինչպես նրանց ծանոթութեան տառջին որը: Վարդոն սրբութեամբ պահեց իր սերը, թեև շատերն ելին սիրաբանում և շատ լավ մարդիկ ել ուզում ելին հետը պսակվել: Իսկ Դուրմիշխանն ի՞նչով եր զբաղված այդ ժամանակ: Նա Թիֆլիսից մեկնելուց հետո մեծ հանդեսով ամուսնացավ Սուրամում,* վորպես տնփեսա:

Մի անգամ, յերեք տարուց հետո, աղջիկ-սլարոնը կանչեց Վարդուին և հրամայեց հայելի բերել: Վարդոն բերեց հայելին և տվեց:

Աղջիկ սլարոնը նայեց հայելում, ծամերն ու լաչակն ուղղեց ու ասաց Վարդուին:

— Ելի սիրոն եմ, Վարդո:

— Սիրուն եք, շատ սիրուն, իմ կյանքս, քեզ մատաղ լինեն ինչ-վոր աշխարհումս գեղեցկուհիներ կան.— պատասխանեց Վարդոն և ձեռը համբուրեց:

— Ի՞նչու, աղջի, դուն ել հո մեջը կընկնես, չե՞ վոր դուն ել ես սիրուն:

— Ինձ ել-ե վերաբերում, յես ավելի շուտ պիտի մատաղ լինեմ քեզ, իմ չափ ով ե սիրում քեզ:

— Լավ, լավ, իմ Վարդո, դու լավ աղջիկ

* Սուրամը քաղաք և և ամառանոց՝ Գորու գավառում:
Ծ. Թ.

ես ու գեղեցիկ, դրա համար ել շատերն են ու-
զում քեզ:

— Ե՛հ, ինչ եք հրամայում, աղջիկ-պարոն,
սպասեք, Դուրմիշխանի մոտ պիտի մատնեմ ձեզ,
— ժպտալով ասաց Վարդոն:

— Բայց, վոր ել չեկավ քո Դուրմիշխանը,
արի ու մի մոռանա, նա վոր մոռացնով, յես
այնպես լսեցի, վոր ուրիշին ե ուզել:

— Եհ, աղջիկ-պարոն, միշտ դրանով ես
վախեցնում, ուրիշին ե ուզել, ուրիշին ե ուզել.
Նրանից ավել մարդ չկա. իմ բախտս ինձանից չի
վախիչի:

— Ա՛յ, լավ ասիր, Վարդո ջան, թեև աստված
բաժանեց ձեզ իրարից, բայց համբերիր, վոր-
դի, աստված համբերելուդ համար այնպես կբախ-
տավորեցնի քեզ, վոր վոչ թե Դուրմիշխանը,
այլ նրանից լավերն ել յերանի կտան քեզ:

Այս խոսքերը, ճիշտ ե, Վարդոն չհասկացավ, թե
ինչու համար եր ասված, բայց զգաց, վոր լան բան
չեն նշանակում: Արդարեւ, Վարդոն չեր կարող
յերևակայել, վոր իր Դուրմիշխանը կգավաճաներ
նրան. բայց կարծում եր, վոր նա կամ գերի յե
ընկել, կամ մեռել, ուստի և վախեցավ: Նա դեռ
չեր ուզում այդ գժբախտությունը լսել և կամե-
նում եր խոսքը փոխել. բայց նրա սիրտը չհամ-
բերեց և այնպես ձևացրեց, իբր թե՝ ինչ աղջիկ-
պարոնն ե ասում, վաղուց գիտե:

— Ի՞նչ անեմ, աղջիկ-պարոն, ինչ վոր աստ, ծուկամքն ե, թող ա՛յն կատարվի, դուք լավ կացե՞ք, չերևի իմ բախտս այդպես եր, ի՞նչ անեմ, պիտի համբերեմ:

— Ուրեմն պիտե՞ս, թե ինչ պիտի ասեմ:

— Գիտեմ, աղջիկ-պարոն, են որն իմացա, բայց չգիտեմ, թե վոնց ե չեղել:

— Ել ինչ վոնց ե չեղել, վորդի, ա՛յ նրա նամակը. մեղքս գալիս եյիր, դրա համարել չեյի ասում մինչև այժմ. դարդ մի անի, վորդի, նոր, մեր ազնվականը խնդրեց, վոր քեզ նրան տամ:

Մինչև աղջիկ-պարոնը խոսքը կվերջացներ, Վարդոն սկսեց կարդալ Դուրմիշխանի նամակը, գրված Սուրամից: Ահա այդ նամակի իսկական պատճենը.

«Իմ մեծ աղջիկ-պարոնի, իշխան Ծերեթելի գտեր՝ Մարիամի, Մուխրանի մեծ իշխանի ամուսնու ցավը տանի նրա հետին վոտաց փոշի՝ Դուրմիշխան Ծամալաձեն: Ապա պիտի հայտնեմ ձեզ, իմ աղջիկ-պարոն, ձեզանից հեռանալուց հետո առևտուր սկսեցի. դես ու դեն շրջելով, սրտումս ասում եյի, քիչ ու միչ փող կհավաքեմ, ապա հետ կդառնամ ու կապրեմ ինձ համար, ել նեղութուն չեմ տա պարոնին, չերևի Վարդոն ել միքիչ բան կունենա. բայց չերբ միքիչ փող հավաքեցի և մտադրվեցի վերադառնալ-

մի գիշեր մնացի Սուրամ մի գլուղացու մոտ,
վորի ոջախը Ավթանդիլանք ե կոչվում: Այստեղ
իմ աղան, վորի մասին չես գրում ելի Վարդուին
նամակներէս մեջ, յախիցս կսլաւ՝ թե պիտի ան-
պատճառ այդ գլուղացու աղջկան ուզես, վորը
աղայիս սանուհին եր, և ուղում եր նրան մար-
դու տալ Յես ե: Խաթրը չկոտրեցի և պսակվե-
ցի այդ աղջկա հետ, տնփեսա մտնելով: Ահա
այսպես, իմ աղջիկ-սլարոն, թեև ուղում ելի Վար-
դուի հետ պսակվել, բայց յերևի աստծու կամքը
չեր: Իմ կողմից Վարդուին կասեք, վոր լավ մար-
դու ուզի և ինչ վոր սրտով ուղում ե՝ պահան-
ջի ինձանից: Թե վոր իմ մասին կհարցնեք, չես
ել լավ եմ. մի սղա չեւ ունեմս:

Այդ բոպելին կաշճակ վոր խփեր Վարդու-
ին, այնպես չեր շշմեցնի, ինչպես վոր շշմեց այդ
նամակը կարդալուց հետո:

Կարդալիս, յերբ հասավ այնտեղ, վորտեղ
Դուրմիշխանը գրում եր իր ամուսնուԹյան մա-
սին, աչքերը մթնեց, այլևս բան չտեսավ և թիկն
ընկավ թախտի վրա, աջ ձեռքի վրա հենվելով.
գլուխը կախ, սաստիկ գունատված Վարդուն մարմ-
նացած կսկիծ եր, բայց այնքան գեղեցիկ, վոր
յերբ աղջիկ-սլարոնը նայեց, նրա սիրտը չհամ-
բերեց և ճակատը համբուրեց:

— Վարդո, վորդի, աղջի, Վարդո, յերեսիդ

խաչ արա, վորդի, — շփոթված ասում եր աղջիկ-
պարոնը ու տրորում նրա քթածակերն ու ա-
կանջները. — աղջկերք, տղերք, ո՞վ կաք այդտեղ,
ողնեցե՛ք:

Այս ձայնի վրա ներս ընկան միքանի աղջիկ
և նրանց ոգնուլթյամբ մի փոքր հետո Վարդոն
ուշքի չեկալ, աչքերը բացեց և ա՛խ քաշեց:

— Յերեսիդ խաչ արա, վորդի, խնդրիր աստ-
ծուն, վոր ցավերդ մեղմացնի, — խրատում եր աղ-
ջիկ-պարոնը. բայց Վարդոն չեր լսում, այլ լա-
լիս եր դառնապես:

— Խեղճ Վարդո, տղերք, վողորմաթասը
խմենք Վարդույի, այսոր բավական ե:

— Ով որ չխմի՛... — բացականչեց մեզանից
մինը:

— Թող այդպես լինի:

— Ելի շարունակի՞, — հարցրին մյուսները:

— Ել ինչ շարունակի, — նույն ուրը Գուլիս-
վարդուն տեսել ելին մի հայտնի գրքաց կնոջ
հետ ծածուկ խոսելիս:

Միքանի ըուպելից հետո Կախեթու գինին
և հանգուցյալ Ալեքսանդր Ճավճավաձեյի յերգե-
րը մոռացնել տվին ջահելներին՝ թե Վարդուին և
թե նրա հոգեթասը: Յերիտասարդը մահը չի միտ
բերում և ստում ե այն ամենը, ինչ վոր մահն
ե հիշեցնում:

II

Մյուս ուրը չերիտասարգները սովորական ժամանակից մի քիչ շուտ հավաքվեցին և հենց վոր Նիկոն չեկավ, խնդրեցին շարունակել, բայց Նիկոն իր հերթը վերջացրել էր, չուզեց շարունակել։ Հարձ ու փորձ չեղավ թե ով է հերթապահը, չերկաց, վոր Սիկոն էր։ Սիկոն շատ խնդրել չավեց, գլխին ուղղեց, խնդրեց ուշադիր լինել ու սկսեց։

— Տղերք, այժմ խնդրում եմ, մի քիչ չեա դառնանք։

— Յեա բաշվեք, տղերք, — կանչեց Պեն, վորը սովորութչուն ուներ միշտ հակաճառել, վորի համար և անվանեցինք նրան սոսկալի փիլիսոփա։

— Թե վոր չեմ սկսավում, — սկսեց Սիկոն, — մեր Վարդույի սիրեկան Դուրմիշխանին մեր Նիկոն թողեց քաղաքից դուրս լախ ճամպի վրա։

Դուրմիշխանը քաղաքից վոր հեռացավ... բայց սպասեք՝ նրա ծագումը.

— Հիմա դու ինքդ չեա քաշվիր, — ասաց Ալեքսին։

— Լավ, Ալեքսի, ել չեմ ասի։

— Ալեքսի, հիշում ես տուգանքը, են կոտորը* գեռ սաղ է, հա. — կանչեցին ընկերները։

* Կոտոր — վրացերեն զանծի, գինի խմելու չեղջուր է վրաստանում։

Ծ. Թ.

— Հա, լավ, հետո:

— Դուք միշխանը դեռ Ադամ և Յեվայի վորդին եր, ապա Նովի և Հգիտեմ ել ումը. հետո ինչպես ինքն ասաց Վարդուին, Ծերեթելանց քոծի (աղախնու) վորդի և նույն Ծերեթելու թոռը: Դուք միշխանի մորը չժբախտաբար հավանեց Ծերեթելու 18 տարեկան վորդին, սրանցից ծնվեց Դուք միշխանը, վորը և միքիչ նման եր Ծերեթելուն:

Բարի բնավորությամբ, միշտ մաքուր հագնված Դուք միշխանը սիլեի չեր ամենքին՝ սկսած մեծ պարոնից մինչև հետին ծառան և ով կարող եր մտածել՝ թե պարոնը ղիմիշ կաներ նրան ուրիշին տալու: Յերկրորդ ուրը, չերը իմացան, վոր Մուխրանի իշխանին ե ընծայել, աչնպես նեղացան ամենքը. ինչպես իրենց հարազատ վորդու կամ չեղբոր համար:

Պատմությունը մեզ չի ասում, թե ի՞նչն եր պատճառը, վոր աչնպես հեշտությամբ պարոնը ղիմիշ արավ Դուք միշխանին ուրիշին տալու. բայց տանեցիք նկատել ելին, վոր ծեր պարոնը սիրում եր նրան և հետը խաղում ու գուրգուրում: Այդ սերը նկատվեց իմիջի ալոց և աչն ժամանակ, չերը Դուք միշխանին բաժանում ելին մորիցը. ասում են, վոր ծեր պարոնի աջ բեղը սկսեց դողդողալ և աչքերին ել արցունք չերկաց:

Նրան ուրիշին ընծայելու պատճառ փնտռողները չերկու կարծիքի ելին. նախ՝ իբր թե պարոնը դրանով ուզում եր հասկացնել վորդուն աչն անկարգությունը, վորը բղխում ե աղախնու հետ ունեցած կապից և չերկրորդ՝ իբր թե դրանով ուզում եր պատժել Դուրմիշխանի մորը՝ նրա համար, վոր նա համարձակվեց սիրաբանել պարոնի վորդու հետ: Բայց դարձյալ նույն ծառաներն են ասում, վոր չերիտասարդ պարոնն իսկի չցավեց վորդուն կորցնելու համար, և հենց նույն օրը, չերբ իր հայրը ուրիշին բաշխեց նրա վորդուն, նա գնաց վորսի բաղնջով և շատ ուրախ վորս եր անում: Դուրմիշխանի դժբախտ մայրը մեռավ բարակացավով, վորդուց բաժանվելուց ուղիղ մի տարի հետո: Դուրմիշխանի հետագա կյանքն արդեն գիտեք նախընթաց պատմվածքից: Նա չել այնպես մեծացավ, ինչպես մեծանում են այժմ ել նրա նման անտեր տղաները, վորոնց կյանքով վոչ վոք չի հետաքրքրվում բոլորովին:

— Աքաղաղները չերկրորդ անգամ վոր կանչեցին, Դուրմիշխանը վերկացավ, աստծու անունը տվեց...

— Ո՛ր, քո արև, իսկ թուշի* թռիչք ե. — կանչեց Ալեքսին:

* Թուշեր — վրացի լեռնականներն են Կախեթի գավառում: Վրաստանում հայտնի չե թուշի պանիրը:

— Ինչ անեմ, տրամաբանութիւն դասընթացը չեմ անցել քեզ մոտ, իմ սոսկալի փիլիսոփա, ինչ պիտի անեմ, — պատասխանեց Սիկոն բարկացած:

— Դու պատմիր, այ մարդ, դրան ականջ մի դնի. — ասացին չերիտասարդները:

— Աքաղաղները չերկրորդ անգամ վոր կանչեցին, Դումիշխանը վերկացավ, աստծու անունը տվեց, ձին դուրս բերեց ախոռից, մաքրեց, դարի ածեց և թամքեց: Իհարկե, Գուլիսվարդին այդ միջոցին պարապ չեր, նա չել եր ոգնում Դուրմիշխանին, ինչով վոր կարող եր: Աքլարի չերրորդ կանչից հետո Դուրմիշխանը հուպ տվեց ձիու փորքաշը, վերցրեց խուրջինը, դուրս չեկավ և ճամպա ընկավ:

Դեպի ուր: Այն ժամանակ, վոր այդպիսի հարց տալիք հենց իրեն Դուրմիշխանին, հավատացնում եմ ձեզ, չեր կարող պատասխանել, թե ուր եր գնում: Նա ժամանակ չուներ այդ մասին մտածելու, նրա ցանկութիւնն եր Թիֆլիսից շուտ մեկնել, վորովհետև Թիֆլիսը և իր ճորտութիւնը միևնույն բաներն ելին նրա համար Թիֆլիսը նրան հիշեցնում եր այն դառն որերը, վոր նա քաշեց մինչև որս: Նա ուզում եր շուտով փորձել այն կյանքը, վորի մասին մարդս իր նմանին հաշիվ չի տալիս և իր ժամանակն այնպես

ե գործադրում, ինչպես ինքն ե ցանկանում էա հարմար դատում: Յեվ ահա գնում ե իմ Դուրմիշխանը... Տեսե՞ք՝ ինչ սիրուն ե ձի նստել՝ տոնմական ազնվականի նման: Ումից ե վախում, վոր սիրուն չնստի, ով կարող ե ձայն տալ, ինչ անենք, վոր ազնվական չե:

Այս և սրա նման մտքերի մեջ խորասուզված՝ Դուրմիշխանն այնպես հասավ Ձեզվի*, վոր իսկի չիմացավ: Բայց ճանապարհ գնալն ել իր առանձնահատուկ կողմն ունի. վորքան ուրախ տրամաբանությամբ լինես, այնուամենայնիվ միքանի վերստ անցնելուց հետո, չեբը միքիչ հոգնում ես, սիրտդ ցնցվում ե ու մտքերի մեջ սուզվում. այդ պահին կամ պիտի չեբգես, կամ սաստիկ մտածկոտ դառնաս:

Հանդիպողը առաջինի մասին կասի՝ իբր թե սաստիկ տխուր ե. բայց ինչպես առաջին դեպքում, նույնպես և չեբկրորդում, հանդիպողները սխալվում են, վարովհետե չեբկու դեպքումն ել սաստիկ բանում ե ճամպորդի չեբհակաջութունը և կախված ե նրանից, թե վորքան ողային ամ-

* Ձեզվի—գյուղ ե Թիֆլիս—Բաթում չեբկաթուղու զծի վրա, Թիֆլիսից 25 վերստ հեռավորությամբ:

րոցներ ե կառուցում ճամպորդը, կամ վորքան բաներ ե ծրագրում, վորոնք յերբեք չեն իրագործվում. բայց և այնպես նա գոհ ե, վոչ թե միայն գոհ ե, այլև նրա մեջ ե գտնում իր բախտավորությունը: Ձեգվիին մոտենալիս ճիշտ այդ գրության մեջ եր Դուրմիշխանը:

Նա տեսավ սիրուն ալ տը, վորը խաղում եր քամու հետ, ինչպես ամոթխած նորահարսը՝ իր նշանածի հետ: Քամին գգվում ե, սիրո խոսքեր ե շննջում. բայց արտը՝ այս նազելի նորահարսը իբր թե ամաչում ե և հեռացնում ե գլուխը:

Ահա և վոչխարի հոտը՝ կեսորին մի ծառի տակ հավաքված: Նայեցեք հովվին, վորպիսի մեծ բավականությամբ ե նվագում իր սրինգը և գովում իր Մուրիային (շուն): Տեսեք, թե ինչպիսի ուշադրությամբ ե լսում Մուրիան իր տիրոջը, կարծես թե ուզում ե վոչ մի խոսք չմոռանալ ու ամեն մի խոսք ժողովել հատիկների նման:

Ահա և տասը լծկանով գութանը իր անբաժանելի հորովելով: Նայեցեք մաճկալին: Կրեսոսն իր հարստությամբ չեր կարող այնքան գոհ լինել, վորքան նա այն պահին, յերբ հրամայում ե հոտաղներին քշել յեզները: Իսկ յեզները. տեսեք՝ հորովելի համեմատ վոնց են դնում վոտները, ճիշտ այնպես, ինչպես լավ պարողը պարի ժամանակ յերաժշտութուն նվագելիս: Իսկ մեր գո-

մեջը: Նայեք, ինչպես իմաստուն, մաքերի մեջ
ընկղմված՝ առաջ ե գնում, կարծես թե Պիթա-
գորոսի տեորեմա չե վճռում:

Լսում եք հեռվից սոխակի դալալիկը. մարդ
խուլ պիտի լինի, վոր այդ դալալիկի մեջ
չգգա սիրո ձայնը: Սրտի փոխարեն քար պիտի
ունենա, վոր իր սերը չհիշի, վորովհետև անկա-
րելի չե՝ յերիասսարղը վորևե մեկին սիրելիս
չլինի:

Ահա այս բոլորը Դուրմիշխանին ել հիշեցրին
այն կարճ ժամանակամիջոցը, վոր նա անցկաց-
րեց Գուլիսվարդու հետ, կարծելով՝ թե այն ժա-
մանակ սիրում եր նրան. իսկ այժմ, վոչ թե
Գուլիսվարդուն եր սիրում միայն, այլ պատրաստ
եր ամբողջ աշխարհը գգվելու:

— «Արդարև, ինչ լավ կլիներ, մտածում եր
Դուրմիշխանը, վոր մի յերկ և որավար հող ու-
նենայի, յերկու լուծ յեզն ու գոմեշ և իմ, իմ
Գուլիսվարդուն», բայց այս մտքին փոխարինեց
մի ուրիշ ծանր միտք, այսինքն այն, վոր այս
բոլորը ձեռք բերելու համար փող եր հարկավոր,
վորից նա գուրկ եր: Իհարկե, քիչ ունեեր նազի-
րության ժամանակ չետ պցած, մեծ դժվարու-
թյամբ ու անիրավ կերպով ձեռք բերած, բայց
այդ բավական չեր իր մտադրության համար.

ուստի Դուրմիշխանն սկսեց մտածել և զգաց իր
դրութեան ծանրութիւնը:

— «Եհ, ինչ անենք, աստված վողորմած ե.
ասաց Դուրմիշխանն իր սրտում, այս եր դժվար,
այս անիծված ճորտութիւնից վոր ազատվեցի,
այժմ չես գիտեմ...», և սկսեց մտածել, թե ինչ-
պիսի կյանք ընտրի: Միքիչ մտածելուց հետո
վճռեց մի վորևէ վաճառականի մոտ նոքար մըտ-
նել: Բայց ո՞ւմ մոտ: Դեռ հիմի չել դժվար ե
վաճառականների մոտ տեղ ճարել, մանավանդ
անժանոթ մեկին, թեկուզ իմաստուն ել լինի.
իսկ այն ժամանակ, իհարկե, ավելի դժվար եր,
առավել ևս Դուրմիշխանի պես անտուն ու անտերի
համար. բայց Դուրմիշխանն այդ տեսակ բանե-
րից հուսահատվողների շարքից չեր:

— Ի՞նչու չեմ շատ մտածում, թե ընդունե-
ցին վորպես նոքար՝ հո լավ, թե վոր չե, ձիս ու
սարքը կծախեմ ու այն փողով և ունեցածովս
մի վորևէ տեղ խանութ կբանամ...

— Հա, հա, հա, ինքս կդառնամ վաճառական.
ինքս կունենամ նոքարներ. «Այ տղա, աժա ու բեր
Տետիայի համար գինի», «չե, մայրիկ, ինքս ավե-
լի թանգ եմ առել, ձեռք չի տա», այսպես եր չերե-
վակայում նա, իբր թե բան եր ծախում: Այս-
պիսի մտքերով հասավ նա աղբջուրի, վորը ճամ-
պորդների հանստյան տեղ եր. նա դեռ հաց չեր

կերել, ձիուց ցած թռալ, վար բերեց խուրջինը, ձիու վսաները բխովեց և արձակեց արածելու։ Բայ արավ խուրջինը, հանեց հաց ու պանիր, սրվուոցի փոխարեն փռեց թաշկինակն ու սկսեց ուտել։

Դուրմիշխանն առաջին անգամն եր աչնպիսի հաց ուտում, վոր պարոնի սփռոցի փշրանքներից չեր և պիտի տեսնելիք, թե վորքան համով եր աչն։ Զարմանալի չե, ճշմարիտ, մարդուս կյանքը՝ Հաճախ, չերք նա իրեն համար կյանքի ճանապարհ ե ընտրում, հանկարծ մի բան դուրս ե ընկնում, դեն ե հրում, ճամպից դուրս հանում ու ալ ճամպին նետում, վորին իսկի չեր սպասում։ Այսպես պատահեց և Դուրմիշխանի հետ։

Դուրմիշխանը հաց ուտելը վոր վերջացրեց, նկատեց, վոր դեռ ձին չեր հանգստացել, ուստի փռեց յափնջին ու թիկն ընկավ։ Այդ միջոցին աղբյուրին մոտեցան չերեք ոսմանցիք։ Դուրմիշխանը դրանց թշնամու տեղ ընդունեց, կարծելով թե թալանելու չեն գալիս, ուստի ձեռը դեպի զենքը տարավ և պատրաստվեց դիմադրելու։ Ոսմանցիք աղբյուրին մոտեցան, բարևեցին Դուրմիշխանին և նստեցին։

— Ներողութուն հարցիս համար, գլխիդ դուրբան, վորտեղից եք գալիս. — հարցրեց ոսմանցիներից մինը, վորն ինչպես չերևում եր, նրանց գլխավորն եր։

— Քաղաքից եմ գալիս, — պատասխանեց
Դուրմիշխանը:

— Քաղաքացի չե՞ք:

— Ձգիտեմ՝ վոնց պատասխանեմ, և ա՛յն
տեղացի չեմ և չեմ:

— Ի՞նչպես

Դուրմիշխանը պատմեց իր գլխով անցածը
սկզբից մինչև վերջը:

— Բախտավոր ես, յերիտասարդ, — ասաց
ոսմանցին, յերբ Դուրմիշխանը վերջացրեց — Ի՞նչ
ես ուզում՝ ստրկությունից ազատվել ես առանց
արջան, այդ տեսակ բախտավորությունը շատե-
րին չի վիճակված. վո՛հ, աստված իմ, ե՛ն յերե-
խան ինձ հանգիստ չի տալիս, որ ու գիշեր աչ-
քիս առաջ ե կանգնած և չգիտեմ՝ թե ո՛ր փախ-
չեմ... մի անգամ, յես ել ելի բախտավոր, մի
անգամ, յես ել կարող ելի մաքուր խղճով նայել
յերկնքին. բայց այժմ. . մարդասպան, Քրիստո-
սին ուրացող, յերկինքն ինչպես կարող ե հաշտ-
վել հետս — սկսեց խոսել նա ինքն իրեն:

Դուրմիշխանը նայում եր նրան զարմացած:

— Ի՞նչ եք հրամայում, յես վոչինչ չհաս-
կացա, բացի նրանից, վոր դուք ոսմանցի չպի-
տի լինեք:

— Վրացի չեմ, — տխուր կերպով ասաց ոս-
մանցին:

— Հաղա ի՞նչու չեք հաղել ոսմանցու հա-
ղուսար, կամ ինչո՞ւ չեք նրանց պես վարվում:

— Այլ և այլ պատճառներից դրդված:

— Թե վոր անքաղաքավարութ՜յունն չեք հա-
մարի, կարելի՞ չե իմանալ այդ պատճառները:

— Պատճառներէ՛ր, — մտածելով ասաց ոսման-
ցին. բաշլուղը չեա քաշեց ու սրբեց քրտինքը. —
պատճառները, ինչու չե. դու քո կյանքի մասին
պատմեցիր, չեա ել իմա պիտի պատմեմ. ասում
են, վոր չերբ դարդերդ ուրիշին պատմում ես,
դառնութ՜յունդ կիսվում ե, չեա ել կիտրճեմ, չե-
րիտասարդ, կաշխատեմ գլուխդ չցավեցնել:

— Վոչ, քեզ մատաղ, ի՞նչ եք հրամայում:

— Այժմ իմ անունս ե Ոսման աղա. — սկսեց
ոսմանցին:

— Վաղը, վաղը, — կանչեցին տղերքը, — վաղը
Ալեքսին կպատմի. — ու լռեցրին Սիկուին:

III

ՈՍՄԱՆ-ԱՂԱ

Գիսակ յեղիւ:

Յեզվէտական կանոն:

— Յերիտասարդ, ձեր անձնը:

— Դուրմիշխան:

— Արագվալի *) ձորով լերբևիցե ճանապարհորդել եք:

— Վոչ, չեմ լեղել:

— Ուրեմն դու չես տեսել մեր սիրուն աշխարհի կողմերից մինը, գոնե ինձ համար սիրուն. այս Արագվալի ձորում, հենց Արագվալի ափին, Բորգոնի և Նաոգի միջև, Արագվալի մյուս ափին կա Գ. գյուղը: Այս գյուղը թեև փոքր է, բայց մեծ է լերևում ապրիների շնորհիվ:

Այս գյուղն իշխանական էր. սրա մեջ էր ապրում տաքաբախտաբար և հայրս, վորպես ճորտ: Ինքն աշխատասեր և լերկու գույգ լծկանի ու միքանի կթան կովի տեր էր. ուներ նաև լերեք որավար ապրի:

Հայրս մեր գյուղում առաջնակարգ մարդ էր համարվում և վոչ մի գանգատ կամ մի վորևե հարց՝ գյուղին վերաբերյալ, չեր վճռվում, մինչև հարևանները Ջալիկալին չհարցնեյին — այսպես էր հորս անունը: Ա՛խ, ինչ լավ էր այն ժամանակը, վորպիսի բավականությամբ եյի լծի վրանստում և անհոգությամբ լերգում հորովելը. այդ ժամանակն անցավ, ժամանակ անմեղության և մաքուր խղճի:

*) Արագվա — կուր գետի վտակներից մինն է, վոր միանում է Նրահան՝ Վրաստանի սրտամական մայրաքաղաք Մցխեթի մոտ:

Ան յերիտասարդը, վորին մաճկալը հրամա-
յում եր հորովել յերգել, և ընկերները նախանձով
եյին լսում նրա յերգը, այժմ Ոսմանլուի յանիշար-
ների հարյուրապետն ե, բայց մեծ հարստության
տեր և քրիստոնեյի արյան մեջ թաթախված. ախ,
մեծ ուրախությամբ յես կթողնեյի այժմ իմ ունե-
ցած ամեն տեսակ բարիքս, միայն թե կարողա-
նայի հետ դարձնել նախկին ժամանակս, յերբ յես
ցերեկվա հոտաղ եյի, և այդ աշխատանքի համար
վարում եյին մի որավար հողս. բայց մեր բախ-
տավորութունը յերկար չտևեց: Մի անգամ հայրս
գնաց խուրճ կրելու. սալը պիտի իջներ զառի-
վայրով. հայրս սովորաբար սալի առջևից եր գը-
նում, վոր սալը պահեր. բայց սալը գլորվեց,
հայրս չկարողացավ տավարի գլուխը պահել, գո-
մեջները վայր գցեցին նրան և սալի տակ ճխտվեց:
Նրա մահվանից հետո մեր ոջախը տակն ու վրա
յեղավ:

Պարոնը նախ խլեց մեր այգին, իբր թե ել
չեյինք կարող կարգին մշակել, հետո՝ մեկ-մեկ մեր
ունեցած տավարը, իսկ վերջն ել հրամայեց մորս
իւր տանը քոծ (աղախին) լինել: Խեղճ մայրս, պի-
տի տեսնեյիք ինչ կսկիծով եր հրաժեշտ տալիս
իւր տանը. ոհ, աստված իմ, թշվառ մայրս ինչ-
քան եր թախանձում պարոնին՝ թուլլ տալ իր ո-

ջախում ապրելու. բայց դուր, պարոնը չլսել եր
ձևացնում:

— Լաց կլինի, լաց կլինի ու կլուի. — ահա ճոր-
տատերերի կարծիքը. նրանք կարծում են, վոր
մենք մարդիկ չենք, կամ չգիտենք ինչ բան ե
սերն ու ատելութունը. նրանք կարծում են, թե
մենք սիրտ չունենք կամ աշխատել չգիտենք:

— Խնդրում եմ, վորպես մայր և վորդի, ձեր
վորդոց արեղատության համար, իսեր աստծու,
թողեք ինձ հանգիստ, թողեք ինձ. աղաչում եր
մայրս. — Ի՞նչպես պիտի ծառայեմ ձեզ, չերբ ձեր
իշխանական կյանքի վերաբերյալ վոչինչ չգիտեմ.
վորդիքս դրսից ավելի լավ կարող են ծառայել
ձեզ. ինչ բերք կստանանք, բոլորն ել ձեզ կու-
ղարկենք, մենք մոխիր կխառնենք ջրի հետ ու
են կուտենք, միայն թե մեր ոջախը մի բանդի.
ախ, խեղճ բալիկներս. — և նա այնպես պինդ սեղ-
մեց մեզ կրծքին, կարծես թե գերեզման ելին
դնում մեզ:

— Այ կին, չես շատ խոսել չեմ սիրում,
վաղվա համար պատրաստ պիտի լինես, — հրամա-
յեց պարոնը և ծիծաղեց, վորովհետև մի բարակը
ինչ վոր ծիծաղաշարժ բան արեց: Վոհ, ինչ զաղ-
րելի չեր այն ծիծաղը մորս կսկիծի հանդեպ.
չես հավատացած եմ, վոր վոչ թե մարդ եր ծի-
ծաղում, ալ մարդու մեջ հրեշը, վորովհետև այդ-

պիտի ժամանակ միայն հրեշը կարող է ծիծաղել։
Եւ ինչ գլուխդ ցավեցնեմ շատ խոսելով, մյուս
որը լցրին մեզ սայլի մեջ և տարան պարոնանց
տուն։ Աղջիկ պարոնին վոր ներկայացանք, նա
զննեց մեզ և հրամայեց, վոր յեա ու քույրս նրա
յերեսի սպասավորներ լինենք, իսկ մայրս հաց-
թուխ։ Ահա այսպես տեց մեր կյանքը համարյա
թե հինգ տարի։ Դու ինքդ ել ծառա յեա յեղել,
լավ կզգաս, թե ինչպես պիտի տանջվեցինք այդ
պաշտոնում։ Բայց ասում են, վոր մարդս դժոխքին
եւ երնաբլանում. մենք եւ ընտելացանք մեր կյան-
քին և համարյա թե գոհ ելինք, շատ կարելի չե
նրա համար, վոր ավելի վատթար կյանքն եր մեզ
սպասում։ Միանգամ մեր պարոնի մոտ կախեթից
յեկավ մի քահանա. ընթրիքին սպասավորելու
ժամանակ պարոնս նրան աչքով արավ իմ մասին.
քահանան զննեց և սկսեց պարոնի հետ ծածուկ
ինչ վոր խոսել։ Չգիտեմ ի՞նչու, բայց զննելու
ժամանակ դողն ընկավ ջանս և մազերս բիզ-բիզ
յեղան։ Սիրտս զգաց, վոր ինձ ինչ վոր դժբախտու-
թյուն է սպասում։

Հետևյալ որը պարոնս կանչել տվեց մորս և
հրամայեց, վոր ինձ ու իմ քրոջս պատրաստի այն
քահանայի հետ գնալու համար։

— Ի՞նչու, ձեր ցավը տանեմ։

— Ի՞նչու, ծախեցի, ան ինչու։

Իհարկե, այս դուլժը չես աշնպես ընդունեցի, իբր թե առաջուց գիտելի ու այլ մտքի հետ ընտելացել ելի, և վորովհետև ինձ զարմանալի չթվաց, մայրս ել լաց չեղավ. միայն թե մի քիչ ցնցվեց, գլխիցս բռնեց ու կրծքին սեղմեց. զգացի, վոր նրա ձեռքերը դոդողողում ելին և սառուցի նման սառն ելին:

Միքանի ըոպելից հետո մայրս գետին թավալվեց և սկսեց աղաչել-պաղատել պարոնին աշնչափ ջերմագին, ինչպես կարող ե խնդրել մի մայր իր վորդու համար, չեբբ նրանից խլում են հավիտենապես:

Պարոնը հրամայեց ծառաներին, վոր նրան դուրս անեն: Մայրս վերկացավ ու դուրս գնաց, միայն թե հարցրեց պարոնին, թե վոր որվա համար պատրաստել: Պարոնը հրամայեց՝ մյուս որվա համար:

Կես գիշերին, չեբբ ամենքը քնեցին, մայրս վերկացավ, թագուն զարթեցրեց ինձ և խրատեց, թե վորտեղ պիտի սպասեմ իրեն, ու դուրս ուղարկեց: Մի քիչ հետո մայրս չեկավ մոտս, քրոջս հետ միասին:

— Ապա, վորդիքս, աստծու անունը տանք ու ճանապարհ ընկնենք, — ասաց մեզ մայրս, խաչակնքեց մեզ և առաջ ընկավ:

Աշնանալին գիշեր եր, մառախլապատ ու մուլ:

Մայրս մտածել եր, չեթե վորոհելու համար մեզ հետամուտ լինեն, կսկսեն վորոհել մեզ ավելի հետ ընկած տեղերում ու անտառում, ահա այդ պատճառով քաղաքի* ճանապարհը բռնեց։ Լուսածեզին հասանք Ղարթիսկարի ճահճուտը։ Այստեղ մայրս մեզ նստեցրեց մի մեծ կաղնու վրա, վորն ուրիշներին ավելի տերևախիտ եր և պատվիրեց, վոր լուռ կենանք։

Ամբողջ որն անցկացրինք այդտեղ և չերբ մթնեց, իջանք ու չեկանք քաղաք։

Յես զարմանում եյի, թե ինչու պարոնը մեր յետևից չընկավ, կամ ինչու մայրս մեզ քաղաքի կողմը տարավ և վոչ թե Փշավի** կողմը, վորտեղ մայրս մորեղբայրներ ունեւր. վերջը չերևաց, վոր պարոնը բարակներով մեզ փնտռելիս եր չեղել Փշավի կողմում։ Մայրս այդ գիտեր, դրա համար ել մեզ քաղաքի կողմը տարավ։

Յերբ քաղաք հասանք, անպրուստի կողմից մի շաբաթ մեծ նեղություն կրեցինք, քիչ եր մնում քաղցից մեռնելինք գլուղից ինչ վոր պաշար վերցրել ելինք, չերբորդ որն և չեթ սպառվեց։

*) Քաղաք ասելով Վրաստանում Թիֆլիսն ե հասկացվում։

**) Փշավներ—վրացի լեռնականներ են Դուշեթի կողմում։

ստիպված մուրացկանութուն սկսեցինք, բայց
 վոչ վոք վոչինչ չեր տալիս, նախ՝ մուրացկանու-
 թյան համար վարպետութուն ե հարկավոր, վոր-
 պեսզի խղճան, դրանից մենք զուրկ ելինք, և յեր-
 կրորդ՝ մարմնի վորևե մասի պակասութուն ել
 չունեցինք, վոր ժողովրդի գութը շարժել կարո-
 դանայինք: Սակայն աստծու նախախնամութունը
 մարդուն վոչ մի տեղ անմխիթար չի թողնում:
 Մի շաբաթից հետո մայրս ինձ տվեց ծառայելու
 մի հուլնի. իսկ ինքը վարձեց Քարափի թաղում
 մի փոքրիկ սենյակ և սկսեց հաց թխել ուրիշների
 համար: Մոռացա ասել, մայրս իրեն հալ ան-
 վանեց և բոլորիս անուանները փոխեց: Իրեն ան-
 վանեց՝ Մարթա, ինձ Կարապետ, իսկ քրոջս Շու-
 շան: Ահա այսպես ապրեցինք հինգ տարու չափ:
 Քույրս մեծացավ, նրան ամուսնացրինք մի հալի
 հետ: Ամենքս հայոց ժամ ելինք գնում, բայց
 վոչ մայրս և վոչ չես հայոց ժամում չենք ճա-
 շակվել այդ հինգ տարվա ընթացքում. յերբ իմա-
 նում ելին, վոր մենք վրացի չենք, չեյին ճաշա-
 կում: Վրաց յեկեղեցումն ել չեյինք համարձակ-
 վում ճաշակվել, վախենում ելինք, վոր կճանաչեն
 մեզ: Մի անգամ, աստվածածնի պասին, մայրս
 պնդեց թե անպատճառ պիտի ճաշակվեմ: Յես
 խնդրեցի, վոր քահանային իր ծագման մասին
 վոչինչ չհայտնի: Մայրս խոստացավ, բայց յերե-

վում ե՛ խղճի դեմ չի գնացել և խոստովանվել
եր ըստորը: Հենց խոստովանութ՛յան ուրը, ինչվոր
մարդիկ հարձակվեցին մեզ վրա, ձեռքերս կապ-
կպեցին ու քշեցին առաջ: Տանելու ժամանակ
խեղճ մայրս ամաչում եր ինձանից և աչքերով
ներումն խնդրում իր արած սխալի համար:
Թշվառ մայր:

Պարոնի մոտ վոր տարան, նա զանազան
սաստիկ տանջանքներից հետո հրամայեց ծառա-
ներին, վոր գութան լծեն մեզ, ճիշտ աջնպես,
ինչպես լծում են յեզները: Յեզան լուծը դրին
վզներիս, բայց այս պատիժը պարոնը թույլ
համարեց, վորովհետև յեզները գութանում շատ
դանդաղ ելին քայլում, և մենք չեյինք հոգնի:
Մյուս ուրը նա մեզ լծեց կամը. ինքը նստեց
կամի վրա և սկսեց քշել մեզ անդադար: Յեթե
մի քիչ կանգ առնեյինք շունչ քաշելու համար,
խսկույն ճիպոտն եր վրա հասցնում: Պարզ ե, թե
վորքան կարող ե մարդս վազ տալ, այն ել այն-
պես թուլացած, ինչպիսին եր մայրս. նա տաս
անգամ պտտվեց առանց վորևե տրտունջ հալո-
նելու, բայց տասմեկերորդի վրա մայրս
հանկարծ վաչը ընկավ և մեռավ: Ոեղճ մորս մինչև
իսկ չթողին, վոր հանգիստ մեռներ Պարոնին այն-
պես թվաց, թե խաբում ե, սկսեց թակել նրան

ճիպոտով, վոր վեր Վենա: Ահա ալսպես ճիպոտի հարվածների տակ փչեց հողին:

— Տղերք, չետ արեք դրան ել, հո տեսնու՞մ եք, ել ընկեր չունի. — ասաց պարոնն իմ մասին:

Տղերքը բաց թողին ինձ. չերեկոյան սաստիկ տաքութիւն տվեց, մինչև կես գիշեր տանջվում ելի. կարծում ելի, թե կենդանի տեղովս ինձ դժոխք նետեցին: Կես գիշերից հետո ել բան չելի հիշում: Հիվանդացել ելի սև հարինքով: Դեռ թեթև բանով ել վոր հիվանդանալի, ով եր իմ տերը կամ խնամողը. վճրի սիրտը պիտի ցավեր ինձ համար, իսկ հարինքի այդ սարսափելի վարակիչ հիվանդութեան ժամանակ ով պիտի մոտենար ինձ: Բայց չգիտեմ, թե ինչպես, չերեք շաբաթից հետո ուշքի չեկա: Մի տխմար կին, վոր չերևի չեր հասկանում, թե ինչ ե կյանքը, կամ մահը, կամ հիվանդութիւնը, խնամելիս ե չեղել ինձ իմ հիվանդութեան ժամանակ:

Նա պատմեց, վոր բացի ինձանից հիվանդացել ելին և ուրիշները: Պարոնիս տանն այդ հիվանդութեամբ վախճանվել ելին չերեք հոգի, սրանց թվում և պարոնի անդրանիկ վորդին:

Փախուստից հետ բերելուց հետո անցավ չերեք տարի: Պարոնս հաշտվեց ինձ հետ, չերևի նրա համար, վոր չես նրան պետքական ելի:

Այս ել պիտի տեսնեմ, նա իմ մեջ հավատարմություն եր վորոնում և հավատացած եր, վոր չես նրան հավատարիմ ելի. հա, հա, հա, հավատարմություն եր վորոնում նրա մեջ, վորի մորը նա սպանեց լծի տակ... զարմանալի չեն, քո արև, այդ տեսակ մարդիկ:

Յես դարձա 23 տարեկան: Այդ ժամանակ իմ աղջիկ-պարոնս ուներ Նատո անունով մի աղախին — շագանակագույն չերկար մազերով, բամբակի նման սպիտակ դեմքով, միքիչ խոշոր շրթունքներով, սիրուն, սպիտակ ատամներով. բոցն ել՝ միջակից մի քիչ ցածր ու բարակ. Իսկապես սիրուն եր Նատոն, բայց ինչն եր նրա մեջ ավելի սիրուն, չեթե վոչ նրա աչերը. չգիտեմ, ինչպես նկարագրեմ նրա աչերը: Մի տեղ վոր չերկար ժամանակ չեղած լինես և ապա վերադառնաս, նկատե՞լ ես, թե ինչպես ե նայում մայրդ քեզ:

— Յես մորս չեմ հիշում. — պատասխանեց Դուրմիշխանը:

— Հա, ներողություն, մոռացա: Նատուի աչքերը ճիշտ այդ ձևով ելին նայում: Այն աչքերը չերկնագույն ելին և լի խորհրդավորությամբ, ինչպես չերկինքը: Նա վոր նայում եր, կարծես թե գուրգուրում եր, կարծես թե խնդրում եր իրեն խղճալ, կարծես թե ասում եր՝ ինչ լավ

մարդ էս: Յերբ Նատոն ինձ նայում եր, լես ընկնում եյի կատվի դրության մեջ, յերբ նրա մեջքին ձեռք են քսում: Յերբ նա ինձ նայում եր, լես աստծուն աղաչում եյի, վոր յերկար նայեր ինձ. բայց խեղճ Նատոն ուրիշ քոծերի նման չեր, վոր ամենքին նայեր: Յես հավատացած եմ, վոր ընուկունը սխալվել եր՝ ծնելով նրան վորպես աղախին, իսկ աղջիկ-պարոնիս — աղջիկ-պարոն:

Մի անգամ լես ու Նատոն աղջիկ-պարոնի սենյակումն եյինք: Աղջիկ-պարոնը, չգիտեմ ինչից չարացած՝ Նատոյին հրամայեց ինչ-վոր բան բերել: Նատոն վազ տվեց, բայց շուտ չկարողացավ ուզած բանը գտնել:

— Ա՛յ, դու, շան վորդի, աննամուս, — բարկացավ աղջիկ-պարոնը Նատոյի վրա, հենց վոր նա ներս լեկավ. — աբա ուտելու բան լինի, թե շուտ չգտնես. ինչի՞ համար եմ սիրտս մաշել տալիս սրանց, ինչի համար, կծախեմ քեզ, աննամուս, ել չեմ կարող քեզ դիմանալ:

— Աղջիկ-պարոն, հոգուդ մատաղ, ներեցեք, շուտ չկարողացա գտնել, պարոնիս արևով եմ յերդվում:

— Տես, տես, ես անամոթին, յերբ ուզում ես սուտ յերդվել, իսկույն պարոնի ոձիքից ե բռնում:

— Վոչ, աստված վկա... — և լացը խանգարեց, վոր վերջացներ խոսքը:

Յես չկարողացա անկա նայել ու դուրս չեկա:

Մի փոքր հետո նատոն ել դուրս չեկավ:

— Նատո, շատ ե նեղացնում քեզ աղջիկ-պարոնը, — հարցրի տխրած:

— Այնքան, վոր քիչ ե մնում ինքնասպան լինեմ, — պատասխանեց նա և սկսեց լալ:

— Մի լար, նատո, աստված վողորմած ե, ինչ ուղենաս ինձանից պահանջիր, ինչով վոր կարող եմ՝ կոգնեմ. սրանից հետո — դու քույր, յես չեղբայր, յես ել քեզ նման վորք ու անտեր եմ:

Պիտի տեսնելիք, թե այն միջոցին ինչպիսի շնորհակալութեամբ նայեց նատոն ինձ:

— Յեղբայրս, — ասաց նատոն, ձեռս բռնեց, համբուրեց ու ներս փախավ կարմրած:

Սիրտս չցնցվեց այնպես, ինչպես ցնցվում ե քրոջ համբուլքի ժամանակ: Այն հասակում, վորի մեջ գտնվում ելինք յես ու նատոն, ոտար անձանց քույր-չեղբայրութունը վերջանում ե ամուսնութեամբ, յեթե արգելք չկա: Ինչիդ ե պետք, վոր պատմեմ քեզ իմ սիրո զառանցանքների մասին և ճիշտ ասած՝ այժմ չեմ ել հիշում:

Մեր սիրահարվելուց հետո բավականին ժամանակ անցավ:

Մի անգամ հարմար ժամանակ գտա և խնդրեցի պարոնից պսակի իրավունքը:

— Ի՞նչ երես դուրս ապրիս, պսակ, չե՞, հորդ ողորմի:

— Ցավդ տանեմ, պարոն ջան:

— Ո՞ւմ հետ ես պսակվում:

— Խնդրածս այդ ե, աղջիկ-պարոնի քոծի հետ:

— Աղջիկ-պարոնի քոծի հե՞տ:

— Այո:

— Այո, — ծաղրեց ինձ պարոնը, — այո, ել ուրիշ քոծեր չկան, վոր տանեց-տանու չփնտռես:

— Ի՞նչ անեմ, ցավդ տանեմ, նրան հավանեցի:

— Ի՞նչ, հավանեցի՞ր, հավանեցի՞ր, կարծես թե պարոնի վորդի լինես, հորդ ողորմի, ուրիշ ել չես հավանեցիր:

— Պարոն...

— Գնա՛, կորի՛ր, չի՛ կարելի, աղախնուն տանիցս չեմ թողնի և վոչ ել քեզ կտամ իրավունք, դու չե՛լ ես պետք տանը:

Ինչ պիտի անելի, թշնամիդ ընկնի աչն ուրը, ինչ դրուժյամբ վոր չես դուրս չեկա պարոնի սենյակից, Դու մի ասի, Նատոն դուրսն սպասում եր, թե ինչ պատասխան դուրս կբերեմ: Ինձ վոր տեսավ դուրս չեկա, ել բան չհարցրեց, սկսեց լալ:

Այս իմ խոսակցությունը, վորից չես սպասում ե՛լի բախտավորությունս, դարձավ դժբախ-

տության աղբյուրը, ասեմ՝ ինչպես: Մինչև այդ ժամանակ պարոնս իսկի որինավոր Նատույի վրեն չեր ել նայել և Նատոն ինքն ել քաշվում եր պարոնից, բայց յերբ չես խնդրեցի նրա հետ ամուսնանալ, այն ժամանակ ուշադրություն եր դարձրել ու հավանել:

Մի անգամ մեն-մենակ նստած մտածում ելի, թե ինչ հնարքով հաջողեցնեմ Նատույի հետ ամուսնանալ, հանկարծ Նատոն ընկավ վզովս:

— Նողար, աստծու սիրուն, ոգնիր, ի՞նչ անեմ, մեր պարոնն ուրիշ կերպ ե նայում ինձ, կարծես սիրաբանում ե, այնպիսի աչքերով ե նայում վրես, վոր չես սոսկում եմ, ի՞նչ անեմ, ասա:

Այս խոսքերի վրա մազերս բիզ-բիզ կանգնեցին և արյունը խփեց գլխիս:

— Խուսափիր և շուտ-շուտ մի հանդիպիր,— ասացի չես:

— Այդ չես ել՞ դիտեմ, ինձ մեռած տեսնես, յեթե չես ուշադրություն դարձնեմ նրա սիրաբանության վրա, բայց և այնպես ի՞նչ անեմ:

— Ինքն աստված ցույց կտա:

Նույն որը պարոնը նորից սկսել եր Նատույի հետ սիրաբանություն: Նատոն, իհարկե, ուշք չեր դարձրել: Յերեք շաբաթ անցավ, պարոնը ել բան չեր ասել Նատույին: Յերեք շաբաթից հետո պարոնը կանչեց ինձ, տվեց մի նամակ և հրա-

մայեց տանել քաղաք իր մի բարեկամի մոտ և
ալնտեղից պատասխան բերել: Վերցրի այն նա-
մակը և գնացի քաղաք:

Դու մի ասի՝ այն նամակում գրված է յեղել,
վոր ինձ յերեք շաբաթ քաղաքում պահեն Յե-
րեք շաբաթ անցնելուց հետո կարդացին նամա-
կը և ասին, վոր գնամ գլուղ: Յես իսկույն հաս-
կացա, թե ինչո՞ւ համար եր սարքված այս բո-
լորը: Գլուղի ծայրին հասա թե չե, պատահեց
մի պառավ կին:

— Իսեր աստծու, ասա, մեր նատոն ի՞նչպես ե:

— Եհ, վորդի, ել մի հարցնի, թշնամիդ
լինի, ինչ հալում վոր նա յե:

— Ի՞նչ ե պատահել, մայրիկ, ասա շուտ,
— շփոթված հարցրի յես:

— Այ, ինչ ե պատահել. մեր պարոնն
սկսել եր սիրաբանել նրա հետ. անիծվածը, հոր-
դորելով վոր բան չեր դարձել, բռնաբարել եր
և ահով ստիպելիս ե յեղել, վոր իրեն սիրեր:
Խեղճ աղջիկը վորքան կարողացել եր, համբերել
եր, բայց հետո համբերութլունից դուրս եր յե-
կել և իրեն ձգել ջուրը: Նաողի ակունքում
գտան թշվառին:

Վերջին խոսքերն ալևա չլսեցի, սաստիկ
զայրացած ներս ընկա պարոնի մոտ:

— Այ տղա, ի՞նչ խաբար ե. — բացականչեց
նա. — յերեսդ սատանին ե նման:

— Վոչինչ, դու ե Նատոն:

— Սատանան գիտե գլուխդ, դիմ գու լես մեղավոր, շուն, շան վորդի, անպատճառ — դու...

Յես չթողի, վոր խոսքը վերջացներ, հարձակվեցի դաշույնով նրա վրա:

— Ի՞նչ ես անում, տո՛ւ, շան վորդի, ոգնեցեք, սպանեց. — բղավեց պարոնը:

Այդ եր նրա վերջին խոսքը հետո սկսվեց մահվան խռիւղոցը:

Պարոնի աղաղակի վրա դուրս ընկավ աղջիկ-պարոնը, այդ տեսարանը վոր տեսավ, գոռաց ու ներս փախավ իր սենյակը: Նրա ձայնն ինձ հիշեցրեց, վոր դեռ ելի կան ալնպիսները, վորոնցից լես վոխս պիտի հանեմ և ընկա նրա լետե-վից ել: Սենյակ վոր ներս ընկա, տեսա, վոր աղջիկ-պարոնը փարվել եր վորդուն՝ պաշտպան-վելու մտքով:

— Նողար ջան, ինձ սպանիր, Գիգույիս մի սպանիր, նա քեզ վոչինչ չի արել, — ասաց՝ աղա-չելով աղջիկ-պարոնը:

Բայց լես նրա աղաչանքն ալլես չեյի լսում. արյունից խելագարված՝ լես սպանեցի մորը վորդու հետ միասին:

Ապա դուրս ընկա, ձի նստեցի ու փախա: Ինձ հետևողը հասավ ինձ չերեկոյան. բայց վոչ նա և վոչ մյուս հետևողները վոչ թե բռնեցին

ինձ կամ սպանեցին, այլ ընդհակառակը սովորեց-
րին, վոր Ախալցխի կողմը փախչեմ: Յեւ ճիշտ,
յես լսեցի նրանց խորհուրդը և չերրորդ որը
հասա Ախալցխա: Այստեղ իսկույն ներկայացա
մուֆթիին ու համեցի ցանկությունս նրանց
հավատն ընդունելու: Հետևյալ որը մեծ հանդի-
սով ընդունեցի մահմեդականությունը և ուրա-
ցա Քրիստոսին: Ոսմանցի մեծամեծները տվին
ինձ պարգևներ և խորհուրդ տվին գնալ Ստամ-
բուլ ու մտնել լանիչարի գործը ծառայության.
գնացի Ստամբուլ և մտա ծառայության: Պիտի
ասեմ, վոր այնտեղ կյանքս, ըստ չերևուլթին,
շատ լավ եր ընթանում, բայց ինչեր եր անցնում
սրտովս, այդ միայն աստված գիտե:

Անմեղ մանկան սպանությունը, մանավանդ
քրիստոնեյության ուրացումը, ինձ հանգիստ չե-
լին տալիս, այժմս ել հանգստություն չունեմ:
Ուրախության մեջ, քնած ժամանակ, պատե-
րազմում, ամեն տեղ, արչունի մեջ շաղաղված
չերեխան առաջս ե կանգնում և ասում ժպտալով.

— Յես լի՛նչ արի, լի՛նչու սպանիր ինձ:

Քանի անգամ պատերազմում մահ ցանկացա,
քանի անգամ խելագարի նման ներս եմ ընկել
տաք կռվի մեջ, վոր շուտ վերջ տամ կյանքիս, բայց
թշնամու գնդակը չեր գտնում ինձ և մահվան
փոխարեն ձեռք բերի քաջության և անվեհերու-

թիւն հռչակը և ապա՝ հարյուրապետութիւնը, Բաց և աջնպես խիղճս չհանգստացալ: Վերջը, փորպեսպի ալդ մտքերն ինձնից վանելի, չես սկսեցի վաճառականութիւն անել: փող աշխատեցի, բաց և աջնպես խիղճս չհանգստացալ:

— Կներես, արդո՞ք, չերբեիցե մեղքերս, աստված.—ասաց նա մտածկոտ, և ինքնիրեն վրա բերեց.—խորհրդավոր մի ինչ վոր ձայն ասում ե, վոր վնչ:

— Աստված վողորմած ե,—ասաց Դուրմիշխանը, չես լսել եմ, վոր չկա մի վորեւե հանցանք, վոր չներվի, չեթե մաքուր սրտով ապաշխարենք:

— Վոչ, ինձ համար թողութիւն չկա, —մտածկոտ կերպով ասաց Ոսման-աղան.— թողութիւնը չի յերևում:

— Մի հուսահատվիր, աստված ամենագութ ե, կրկնեց Դուրմիշխանը:

— Եհ, բավական ե, ներողութիւն, ձանձրացրի,—տխուր ձայնով ասաց Ոսման-աղան և հրամայեց տղերանց ձիաները պատրաստել:

— Կարծում եմ, դու չեյ մեզ հետ կգաս, —դիմեց նա Դուրմիշխանին,—ճամպին կխոսենք քո ապագա կյանքի մասին:

— Այո, չես ել ձեզ հետ եմ գալիս:

Միջանի ըոպելից հետո նստեցին ձիաներն ու գնացին:

Յապէ աշնտեղ թողի, ուրախութիւնը ձեզ
բերի:

— Ոհո, այդ դու չպիտի ասելիք, — ասացին
Ալեքսուն, չերբ սա վերջացրեց:

— Բաս ո՞վ պիտի ասեր:

— Ազատամիտ իշխանը:

Ազատամիտ իշխան կանչում ելին իշխան
Լ. Գ.ին, վորովհետեւ սա չեր, վոր ի սրտե ու-
ղում եր ճորտերին ազատութիւն տալ և ինչ-վոր
ճորտատիրութեան վերաբերյալ նոր լուր կար,
ամենից առաջ սա չեր տեղեկանում:

— Վաղը պատմի դու...

— Վաղն ազատամիտ իշխանը կասի. պատ-
րաստվիր, ազատամիտ իշխան, բայց բարձր մըտ-
քերի չետից չընկնես:

— Ձեր ջգրու ճորտատիրութեան մասին իսկի
բան չեմ ասի, — ասաց ազատամիտ իշխանը:

IV

— Սանահեր, վճռիր, մի վախենար:

— Հմ, ա՛ կնիկ, շուռ տուր այդ խորովածը,
դիփ ալրվեց:

— Լավ, խոսքը կտուրը մի գցի, քեզ եմ
ասում:

— Ի՛նչ, քեզ մատաղ:

— Վճռիր, սանուհուս մարդու տանք:

— Պատրաստ եմ, թե վոր ուզող կլինի:

— Ա՛յ, չես միջնորդ կլինեմ:

— Վոչ, հոգուդ մատաղ, վոչ. չես նրան
չեմ տա:

— Ինչո՞ւ:

— Զգիտեմ, նախ նրա համար, վոր եհ, պատ-
ճառներ շատ կան, ապա թե վոչ, ի՞նչու չե:

— Ի՞նչ պատճառ, լավ տղա չի:

— Տղեն լավ ե, բայց...

— Բաց թող այդ բայցերը:

— Բայց անտուն-անտեր ե:

Այս խոսքերից առաջին խոսողը կնճռոտվեց,
կարծես թե մեկը նրան խալթեց:

— Ինչ փնաս, վոր վոչ վոք չունի, դրա հա-
մար լավ տղա չի, չերկու տարի չե միայն, ինչ
վոր ինձ մոտ ե, հարցուր թումանի չափ փող
ճարեց, լավ չե:

— Լավ ե, բայց դու լավ գիտես, վոր չես
այդ աղջկանից ավել ուրիշ վորդի չունեմ, ու-
զում եմ մի որինավոր մարդու տամ:

— Ո՞վ ե քո հաշվով որինավորը:

— Նա, վորին աստված կտա: Յես ուզում
եմ մի խեղճ ազնվականի տամ:

Այստեղ առաջին խոսակիցը կրկին ալլալ-
վեց, կարծես սրտից մի բան պոկեցին:

— Ի՞նչ փնաս, վոր ազնվական չլինի:

— Ազնվականն ալ բան ե, քաւոր ջան. մի մի աղախին ու ծառա գոնե կունենա, ջուր կրողը կամ հաց թխողը ինքը չի լինի:

— Կարծում ես, նրա կինը հաց կթխէ, միթե նա չի կարող ծառա և աղախին ունենալ:

— Ինչու չե, բայց նա փող պիտի վճարի, իսկ ազնվականը սեփական կունենա:

— Յեթե այդպես ե, վաղն և յետ կառնեմ ճորտեր նրա համար:

— Առ, աստված հաջողութիւն տա:

— Հետո կտաս, չե՞:

— Չգիտեմ, բարեկամութիւն չունի, քաւոր, բարեկամութիւն, յես ել ոջախի տեր եմ, թշնամի և բարեկամ ունեմ, յեւ ել եմ ուզում մարդամեջ յերևալ թե փեսայով և թե բարեկամներով:

— Այդ բոլորը գուր ե, սանահեր, աջնպիսի հարսանիք անեմ, վոր առաջնակարգ իշխանն ել ունեցած չիինի:

— Դրանից ինչ դուրս կգա:

— Են դուրս կգա, վոր առժամանակ թըշնամիներիդ աչքը կհանես. հետո Դուրմիշխանը կրկին կսկսի վաճառականութիւն անել, փող կվաստակի, խոմ գիտես՝ փողն ինչ կարող ե անել:

— Փողը ծագումը չի կարող փոխել:

— Ճիշտ է, բայց վոր լավ ծագում ունե-

ցողները նրան չերանի տալիս լինեն և գլխին
կանգնած փող ուղեւիս լինեն նրանից փոխարի-
նաբար:

— Եհ, դու ելի քոնն ես ասում, ել մի կա-
րող ե քեզ հետ խոսել:

— Ճիշտ չեմ ասում:

— Ճիշտ ե, բայց վորպեսզի Դուրմիշխանն
աջնալիսիններից լինի, ինչպես դու չես ասում, նա
շատ հարյուր թումաններ պետք ե ունենա:

— Կունենա:

— Վարտեղից:

— Իրա տղամարդությամբ... և չես գիտեմ,
թե ինչով, չես կտամ իմ կարողության կեսը:

— Ի՞նչու:

— Են չես գիտեմ, ասի վոր աստծու ճամպով
եմ ուզում գնալ, կարելի չե արժանի լինեմ թո-
ղության:

— Ելի սկսեցիր, չերբ պիտի վերջ տաս
դառացանքներիդ:

— Յերբ վոր կմեռնեմ:

— Լավ, հորդ ողորմի, վերջ տուր այդ տե-
սակ խոսակցության:

— Բայց և աջնալես, ինչ կասես:

— Հետո, հետո, դեռ ընթրիք ուտենք: Սըփ-
ռոց գցեք, մի կա այդտեղ. ձա՛ն սվեց դեպի
մյուս սենյակը:

— Եզ «հետո»-ն մի ամբողջ տարի չե լսում եմ քեզանից։

— Ինչ անեմ հոգիս, քաւորս, սիրտ չեմ անում, վո՞ր ջուրն ընկնեմ։

Ահա այսպես ելին խոսում Սուրամում չերկու հասակավոր մարդ ծննդյան գիշերը՝ նստած վրացական դարբազի ոջախի առաջ։ Սրանցից առաջինը, չեթե ճանաչելիք, մեր ծանոթ Ոսմանադան եր, վորը Դուրմիշխանին հանդիպելուց հետո վարձեց նրան, վորպես նոքար և բանեցնում եր առևտրական գործում։ չերկրորդն եր Սուրամի գլուղացի, անունը, համա անունն ինչ կանեք։

Նստեցին ընթրիքի. առաջ նստեց մեր անանունը, հետո նրա կինը, ապա նրա աղջիկը և ամենից վերջը Ոսմանադան։

— Մանուհիս, չալիւսի պսակվես։

— Լավ, քաւոր, բաց թող ինձ, — և ամոթխածությամբ վար նայեց։

— Մտին ինչ ասեմ, վոր սրտումդ գոհ ել ես, չերբ ասում եմ։

— Բավական ե, թե չե կհեռանամ, ա՛յ, — ասաց աղջիկը, ձեռքը ծնկանը խփելով։

— Ո՛հ, ինչ փեսացու չեմ ճարել, վոր գիտենամ։

— Նրա աչքն ել տրաքվի, չես մարդ չեմ ուզում։

— Խնչու, աղջիկ:
— Ձե, չեմ ուզում:
— Համենայն դեպս, կույս խոմ չպիտի
դառնաս:

— Վոչ:
— Ուրեմն խնչու չես ուզում մարդու գնալ:
— Ձեմ ուզում, չես մորս մոտ եմ ուզում
մնալ:

— Ուրեմն տանը պիտի պառավեն:
— Հա:
— Վոչ, զավակս, այդպես մի խռովի. — Ժրպ-
տալով ասաց Ոսման-աղան:
— Դու մի ասի, չես ել վոչինչ չեմ ասի:
— Հա, գիտեմ, հայրդ վոր ուզենա քեզ մար-
դու տալ, դու մարդու չես գնա, բայց վոր չես
փեսացու ճարեմ, նրան կուզես, չե՞:

— Վոչ:
— Ե՛հ, ինչ չեղավ, միշտ վոչ ու վոչ:
— Դուրմիշխան, չեկ այստեղ, — կանչեց
մյուս սենյակից: Դուրմիշխանը ներս չեկավ:

— Յատկիր, համբուրիր իմ սանուհուս և
ձեռքիդ մատանին տուր նրան վորպես նշան.
— փափաց Ոսման-աղան Դուրմիշխանի ականջին:
Դուրմիշխանը թռավ, համբուրեց աղջկան և
ավեց մատանին: Աղջիկը բղավեց, վեր թռավ
սփռոցից ու դուրս փախավ:

— Ո՛ւշ, քոռանամ լես, եդ ի՞նչ արիք. — ա-
սաց մայրը և ժպտալով մատները դրեց շրթունք-
ներին: Հայրը բարկացած նայեց Ոսման աղալին
և նրա աչքերին յերկու կաթիլ արտասուք նըշ-
մարեց: Խեղճը հիշեց, վոր այս անգամ Բախտա-
վորութիւնը նրան ել եր սպասում իր նատույի
հետ:

— Ի՞նչ ես անում, ա՛յ մարդ, լաց ես լինում,
այս ի՞նչ արիր, ի՞նչի ամաչեցրիր, խիղճդ քեզ յե-
րևի տանջում ե:

— Վոչ, սանահեր, սա ուրիշ արցունք ե,
կանչիր սանուհուս դուրս գա, շնորհավորում եմ,
փեսա, արի նստիր, Դուրմիշխան, այս բոպելիս
դուրս կգա և քո նշանածը:

— Ել ի՞նչ հանաք, ապա թե մարդ ես,
հիմի ել մի տա աղջկանդ, աստված վկա, դուրս
կգնամ, ամբողջ գլուղում խաչատուռակ կանեմ:

— Ճիշտ վոր, ա՛յ կնիկ, ել դուր ե, գնա
բեր քո հարսնացվին:

— Մեղպես հանկարծ ի՞նչպես կարելի չե,
չե վոր խնդրեցի մի քիչ սպասել:

— Բարի դորժը չի սպասում. — պատասխա-
նեց Ոսման-աղան:

Մի քիչ հետո ներս բերին աղջկան և նրա-
տեցրին Դուրմիշխանի կողքին:

— Եհ, այսպես շուտով չե՛լի ուզում, բայց

քանի վոր պատահել է, ել ինչ կարող եմ անել։ Աստված որհնի ձեզ, վորդիք, չես ել արժա՛ ի ինեմ ձեր բախտավորությամբ ուրախանալու, — ասաց նրանց աղջկա հայրը։

— Վեր կացեք, ձեռք համբուրեցեք. — խրատեց Ոսման-աղան։

Նոր նշանվածները վեր կացան և համբուրեցին ինչպես աղջկա հոր, նու՛նչպես և Ոսման-աղայի ձեռք։

— Աստված որհնի, վորդիքս... — խոսքը չկարողացավ վերջացնել Ոսման-աղան և աչքերիցը արցունքներ գլորվեցին։

Հետևյալ որը Մուրամի շրջակայքում վոչ մի գյուղ չմնաց, ուր մեծ ու փոքր խոսելիս չլինելին այդ դեպքի մասին։ Մի քիչ ժամանակ անցնելուց հետո գյուղացիք կրկին հավաքվեցան Դուրմիշխանի հարսանիքին։ Յեւ ահա Դուրմիշխանը կանգնած է աստծու սաճարի առջև և խոսք է տալիս իր ամուսնուն ցմահ սիրելու. բայց սիրում եր նա արդյոք իր նշանածին։ Վո՛չ, նա չեր սիրում վոչ այժմյան նշանածին, վոչ Գուլիսավարդուն և վոչ ել Ոսման-աղային, վորն արժանի չեր նրա սիրուն իր արած բարիքի համար Դուրմիշխանին։ Նա սիրում եր միայն հարստությունը և պատիվը, վորոնց և նվիրեց իր սրտի բոլոր զգացմունքները։ Ինչին եր պետք նրան սե-

րը, միայն թե իրագործվեր նրա ցանկութունը, այն ե՛ր դառնալ հարուստ, պատվավոր և անկախ։ Ի՞նչ գնով եր առնում այս բարիքը, նա իր գրել-խին այդ մասին հարց չեր տալիս։ Յեվ ահա մարդս հարստության համար ծախում ե իրեն ինչպես մի կուրտիզանուհի*։ Դժբախտ Ոսման-աղա. նա տվեց իր կարողության կեսը Դուրմիշ-խանին այն մտքով, վոր նա մի-մի անգամ մոմ կվառեր աստծուն նրա մեղքերի թողության համար կամ գերեզմանի վրա ջերմ արցունք գոնե կթափեր։ Խեղճ Ոսման-աղա, վորչափ սխալ դուրս չեկան հաշիմներդ։

Ոսման-աղան, Դուրմիշխանին չերկու ամիս սպասելուց հետո, տարավ նրան Ստամբուլ իր կարողության կեսը հանձնելու։ Յերբ չեկան Ստամբուլ, Ոսման-աղան իրոք իր կարողության կեսը տվեց Դուրմիշխանին, իսկ մյուս կեսը կտակեց չեկեղեցուն. իսկ ինքը պատրիարքի որհնութունն ստանալուց հետո հրապարակապես հարեց Քրիստոսին։ Ակնհայտ ե, թե ինչքան նա պիտի տանջվեր մահմեդականներից։ Վորպեսզի մի կերպ նրան կրկին մահմեդական դարձնելին, ոսմանցի մոլլաները դիմեցին ամեն տեսակ նենգավոր մի-

* Կուրտիզանուհի— թեթև բարքի տեր կին։

ջոցների. բայց վորովհետև քաղցրությամբ չկարողացան նրա դարձը հաջողեցնել, դիմեցին բռնի ուժի և սկսեցին չարչարել զանազան տանջանքներով, բայց դրանով ել նպատակին չհասնելով, շաղա-շաղա արեցին նրան, աչսինքն միջից կես արեցին: Յերբ նրան չարչարում ելին կամ սոսկալի կերպով սպանում, Դուրմիշխանը նրան ոգնելու վոչ մի միջոցի մասին չմտածեց. նույնիսկ մահվան դեպքում զլացավ թաղման իրավունքը ձեռք բերել Ստամբուլի իշխանութունից: Վոդորմելի Ոսման-աղայի դիակն ընկած եր մի առժամանակ Ստամբուլի փողոցներում, մինչև վոր նրա հոտից նեղված՝ մտածեցին ծովը նետել: Դուրմիշխանը վճռեց իր ունեք ժամանակ աղջկա նման լալու կամ Ոսման-աղայի հոգեհանգստյան համար դես ու դեն ընկնելու: Ճիշտ այն ժամանակ, յերբ Ոսման-աղային ծովն ելին ձգում, նա կանգնած եր Բոսֆորի ափին և սպասում եր Ղրիմից նավին, կալմուխի գդակացու մորթիներով՝ Ոսման-աղայից պատվիրված: Կանգնած եր ու մտածում եր, թե վորտեղ ավելի ձեռնաուղ չե ծախել, տեղում, թե Վրաստանում:

— Դեռ աչստեղ առևտուր կանեմ, — ասաց միքանի բոպելից հետո, — ապա՝ կգնամ Վրաստան:

Այս վճռից հետո Դուրմիշխանն իսկապես մնաց Ստամբուլում ութ տմիս և այնպես դրավ-

վեց առևտրով, վոր վոչ մի անգամ չհիշեց կնոջը
և չհայտնեց, թե ինչպես և ինքը: Ութ ամսից
հետո Դուրմիշխանը գանազան մետաքսեղենով
բարձած քարվանի հետ Ստամբուլից դարձավ Երուսա-
ղիմ: Հանդիպեց նրան իր սիրունիկ գավակով: .
Խեղճ աղջիկը կարծում էր, թե դրանով կուրա-
խացնի Դուրմիշխանին, կվաթաթվեր ու քաղց-
րութեամբ կհամբուրեր տղի մորը, բայց նա նա-
յեց չեբեխին, ժպտաց ու հարցրեց.

— Դեռ հո չե՞ք կնքել:

— Վոչ, բայց մերոնց Գոգիան խնդրում է,
վոր կնքի, — պատասխանեց կինը:

— Գոգիա չե—Մոգիա չե՞ս ուզում, ասա,
վոր իշխանին պիտի կնքել տամ:

— Ինչ իշխան, Գոգիան ավելի լավ բարե-
կամություն չի անի:

— Դու ի՞նչ գիտես, թե ինչ է իշխանը, դու
քո բանը տես, գործերիս մեջ մի խառնվի:

— Այնուամենայնիվ կասեմ, վոր իշխանը
մեզ բարեկամություն չի անի:

— Դու ի՞նչ գիտես, մի անգամ մեծ իշխա-
նը վոր կանչի քեզ սանամբը. կամ նրա կինը քեզ
վոր ջոկի մնացած կանանցից ու բարևի, ասա
խնդրեմ, ի՞նչ արժե այդ: Հետո, վորդիդ կմեծա-
նա, գիտե՞ս, թե իշխանն ինչպես կհովանավորի
նրան: Դու ի՞նչ գիտես, ան՛կին, — և մտածմունքի

մեջ ընկած չերևակայում եր, թե ինչպես պիտի
մեծացներ վորդուն: Ահա տեսնում ե նա իր վոր-
դուն ձի նստած գնում ե կնքահոր մոտ: Մեծ
հրապարակի վրա ընկած ե մի մեծ քար, վորի
վրա դրած ե արծաթե թաս: Ահա արշավում ե
իշխաններից մինը, հրացանը ձեռքն առավ, ար-
ձակեց, բայց վրիպեց, թասին չդիպավ, գալիս ե
չերկրորդը, նա չեւ վրիպեց, ահա սրարշավ գա-
լիս ե նրա վորդու կնքահայրը, կրակեց, բայց նա
չեւ չդիպցրեց:

Վերջը սլանում ե ձիու վրա նրա վորդին,
վորը գեղեցիկ կերպով ձեռքն առնելով հրացա-
նը, խփեց և թասը վայր գցեց: Հարց ու փորձ
ե ընկնում, թե ով ե այս չերիտասարդը, ինքը՝
թագավորն ել ե հարցնում, թե ովքեր են նրա
ծնողները և կերևա, վոր Դուրմիշխան Մամալա-
ձեյի վորդին ե, ոհ, ինչքան չերջանիկ կլինի այն
ժամանակ Դուրմիշխանը: Ահա նրա չերիտասարդ
վորդին դառնում ե վանական, տեսե՞ք՝ վորպիսի
հրեշտակի նման դեմք ունի կամ լսեք, թե ինչ
քաղցր ձայնով աղոթք ե ասում, նայե՞ք՝ ինչպես
նրա կարդալուց զմայլված՝ աղոթողները հոգե-
պես ձուլվեցան, միայն մի-մի տեղ լավում ե վա-
նականների հեծկտոցը: Ահա մի անգամ նրա
կնքահայրը հանդիպում ե կաթուղիկոսին և գո-
վում ե իր սանիկի ընթերցումն: Կաթուղիկոսն

ինկատի չե առնում, տանում ե իր մոտ, դեռ
ձեռնադրում ե վանահայր, ապա՝ վարդապետ և
չեպիսկոպոս։ Այժմ Դուրմիշխանի չեպիսկոպոս
վորդին ձի նստած գնում ե գրոշակի առջևից և
տանում ե չեկեղեցապատկան ճորտերի զորքը
իշխանին ոգնության։ Հետաքրքրվում են, ո՞վ ե
այս լերիտասարդ չեպիսկոպոսը։ Սա սովդազար
Դուրմիշխանի վորդին ե։ Ո՛հ, վորքան լերջանիկ
պիտի զգա իրեն այդ միջոցին Դուրմիշխանը։ Ո՞վ
ե իմանում, շատ կարելի չե կաթուղիկոս ել դառ-
նա, հա՛, այն ժամանակ Դուրմիշխանը վոչ մի
իշխանի իսկի գլուխ չի տա։

Մյուս ուր Սուրամում թոնիր չմնաց, ուր
թխվելիս չլինեք հաց և նազուք Դուրմիշխանի
վորդու կնունքի համար։ Յե՛վ իրավ, զարմանալի
կնունք արավ Իր կյանքում վորտեղ ինչ տե-
սել եր, թե մեր Վրաստանում, թե թուրքերի մեջ,
ամեն ինչ պատրաստել տվեց և համարչա մի որ-
վա հեռավորության վրա վոչ մի գյուղ չմնաց,
վոր մեծ ու փոքրին հրավիրած չլինեք։ Յերե-
խին կնքեց իշխան Քալխոսրո Աբաշիձեն, վորն
այդ միջոցին գտնվում եր այդ կողմում։ Նա սանի-
կին պարգևեց իր ճորտերից մի ընտանիք։ Սրա
փոխարեն Դուրմիշխանը կնքահորն ընծայեց վոր-
պեսքավորափայ՝ մի գեղեցիկ արաբական նժույգ,
բարձած զանազան թանգագին կերպասներով։

Ահա, այդ ժամանակն եր գրված այն նամակը, վորը կտրդաց թշվառ Գուլիսվարդին:

Ճիշտ, Գուլիսվարդին, նրան մոռացանք. այս րոպեյիս կսկսեմ նրա պատմությունը:

Թող Զուրարը դեռ մեծանա, այս անունը դրին Գուրմիշխանի վորդուն, թող մեծանա, մենք ելի կպատահենք նրան, յերբնա արդեն դարձած կլինի մի գեղեցիկ յերիտասարդ, հոր պարծանքը, մոր հույսը և շատ գեղեցկուհիների տենչանքը:

V

Հավլաբարում* սուրբ Կարապետ յեկեղեցու արևելյան կողմում հենց բլրի գլխին, յերբ պատահում եյին այն դեպքերը, վորոնց մասին հիմա պիտի պատմեմ, ասաց հերթապահը, կար մի սենյակից բաղկացած յաջաթիղի տուն, վորն ունեւր արեւմտյան կողմից յերկու լուսամուտ. սրանց միջից վոչինչ չեւր յերևում, վորովհետեւ պատած եյին ձիթած թղթերով: Այս տունը մի քիչ կարգի վոր բերվեր, դրսից թղթերի փոխարեն ապակիներ գցվեր, սվաղվեր՝ հաճելի տեսք կունենար, բայց ներկա դրությամբ տխուր տուգավորություն եւ թողնում: Հունվարի առավոտ եւ փչում եւ քամին և սվավալով լուսամուտներին լցնում ձյան թեփեր: Այդ տան բնակիչները՝ յեր-

* Հավլաբար — Թիֆլիսի հայաբնակ թաղերից մինն է: Ծ. Թ.

կու ալրի կին նոր ելին վերկացել, նրանցից մինը տուն եր ավուում, իսկ մյուսը, վոր քաթիբա ունեւ հագած, վոտները դրել եր քուրսու տակ ու տաքանում եր: Առաջինը մի պառավ կին եր, մոտ 70 տարեկան, տարիքից կուացած մեջքով. բաց դեմքից յերևում եր, վոր իր ժամանակ գեղեցիկ եր յեղել: Մյուսը կլինեւ մոտ 35 տարեկան, քիչ մեծ քթով, չոր դեմքով և աջնպիսի բարակ շրթունքներով, կարծես թե մեկին ծաղրելիս լինեւ: Աչքերը սև ելին, բաց աջնպես կնայեւ վրադ, վոր կասելիւ՝ թե այս կինն իմ հոգին ել ե տեսնում: Նկատվում եր, սա չեւ պատկանում աջն կանանց, վորոնք իրենց կյանքում վորեւ խնդիր լուծելու ջանք չեն գործ դրել:

— Վոչ, մայրիկ ջան, ել չեմ կարող, ինչ ուղում ես արա, ուրիշ գործով կգբաղվեմ. — ասաց կրտսեր կինը պառավին:

— Ի՞նչու, վորդի, ի՞նչ ե յեղել:

— Են ե յեղել, վոր շատ անգամ աջնքան նեղվում եմ, վոր չգիտեմ ինչ անեմ:

— Ինչից ես նեղվում, վորդի:

— Ա՛յ ինչից, մարդ ե գալիս, իսկապես կարիք ունի, լալիս ե, աղաչում ե, յերգվեցնում ե, վոր ճիշտն ասես, իսկ դու սկսում ես, սատանան գիտե, թե ինչ...

— Ինչ անեմ, վորդի, մեր նախորդներն

այդպես են յեղել, մենք ել այդպես պիտի վար-
վենք:

— Ահա, են խեղճ աղջկանը խոսք տվի և ա-
սի, վոր վաղը կգաս, վաղը կասեմ՝ թե ինչպես
վարվես. գիշերս չերազու՞մ կտեսնեմ, ասի. բայց
չես գիշերս չերազ իսկի չեմ ել տեսել. իսկ նա
այժմ կգա, ի՞նչ պիտի ասեմ:

— Ի՞նչ աղջիկ, չես չեմ հիշում:

— Ա՛յ, մի սիրուն աղջիկ չեկամ, վոր լա-
լիս եր:

— Հա, չես աչն միջոցին դուրս գնացի հե-
տո ի՞նչ եր:

— Դառն հեկեկանքով պատմում եր, վոր
նշանածը խաբել ե իրեն, դեռ նրան ե սիրել,
սպա ուրիշի հետ պսակվել:

— Ի՞նչ անենք, այդ տեսակ որինակներ
քիչ ե պատահում:

— Նա կարծում ե, վոր ինքն ե առաջին
որինակը. — ախուր կեբպով ասաց կրտսերը:

— Հետո, ի՞նչ եր ուզում:

— Ասում եր՝ աչնպիսի ճար պիտի սովո-
րեցնես, վոր չես ել աչնպես սպանեմ նրա սիր-
տը, ինչպես սպանեց նա իմը:

— Քո արև, գիտեմ, բան չեյիր ասի, այլ
գժի նման կսկսեյիր լալ նրա մոտ:

— Վոչ, թեև լացս գալիս եր, բայց և աչն-

պես դարի գցեցի և ասացի, վոր ուխտ գնար
Գորիս-Ջվարի * ու Արբուի ** սուրբ Գևորգը, ասի
նրանք կպատժեն իրեն դավաճանողին:

— Ավելի հեռու պիտի ուղարկելիր, որինակ,
Սպարսանդելոզը, Լոմիսը կամ Լաշրի-խաչը, այն-
պես վոր կատարելը դժվարանար:

— Ի՞նչ եք հրամայում, այնտեղ ել չի գնում.
ասում ե՛՛ իմ և ասածու մեջ ընդհանուր ել վոչինչ
չկա, ինձ այնպիսի բան սովորեցրու, վոր սա-
տանի զորութեամբ կատարվի:

— Հետո, դու ի՞նչ ասիր:

— Ի՞նչ պիտի ասելի, ասի, վոր այսոր գա,
այ, վորտեղ վոր ե կգա, չգիտեմ ի՞նչ ասեմ:

— Բաս, վոր գա, ասա՝ թե մայրս գարի
կդցի:

Հենց այն ժամանակ, յերբ սրանք այսպես
եղին խոսում, Գուլիսվարդին աղջիկ-պարոնից
իրավունք վերցրեց և յեկավ սրանց մոտ: Այս
դեպքը տեղի ունեցավ Դուրմիշխանի պսակվելու
լուրն ստանալու յերկրորդ որը: Գուլիսվարդին
սառած ձեռքերով թակեց դուռը:

* Գորիս-Ջվարի—Գորի քաղաքի մոտ ե, հռչակա-
վոր ուխտատեղի չէր. 1919 թ. յերկրաշարժի ժամա-
նակ քարուքանդ չեղավ:

** Արբուն—գտնվում ե նույնպես Գորվա գավառում:
Ծ. Թ.

— Ո՞վ ես, ներս արի:

— Ներողութուն, նեղութուն տվի ձեզ. անժամանակ եմ գալիս — ասաց Գուլիսվարդին ներս գալուն պես:

— Վոչինչ, վորդի, բան չկա, արի տաքացիր քուրսու մոտ. — ասաց պառավը:

Գուլիսվարդին մոտեցավ, հանեց քոշերը, բարձրացավ թախտը, վերմակը քաշեց և նստեց քուրսու մոտ:

— Ա՛յ, մայրիկ, գիշերս վոր ասի, սա ա՛յն աղջիկն ե. — ասաց աղջիկն իր մորը, Գուլիսվարդու տաքանալուց մի փոքր հետո:

Պառավը զննեց Գուլիսվարդուն:

— Են անաստվածը քեզանից սիրուն ել հւմ պիտի ուզեր. աննման Արեգնազին հո չպետք ե գտներ:

Գուլիսվարդին ամոթխածությամբ գլուխը կախեց և աչքերը լցվեց արտասունքով:

— Մի՛ լար, վորդի, — ասաց նույն կինը, — մի՛ լար, դու չես առաջին որինակը:

— Ա՛յո, դու չես դրա առաջին որինակը, — ավելացրեց տխուր ձայնով կրտսեր կինն ել:

— Ա՛յժմ ինչ ես ուզում, վորդի. — ասաց պառավը:

— Աղջկադ հարցրու, ինչ՞ վոր ուզում եմ

— Սովորեցրու մի աֆնալիսի ճար, վոր վրեժը լուծի:

— Վրիժառությունը հանցանք ե, վորդի, աստծու վրա գցիր, աստված կանչիր, վոր նա փոխարենը հասուցանի:

— Վոչ, մայրիկ, յես ինքս պիտի վրեժս լուծեմ և աջնպես պիտի վրիժառու լինեմ, վոր նա դիտենա, թե յես եյի և վոչ թե մի ուրիշը:

— Հապա ինչ անենք, վորդի. ա՛յ ինչ կասեմ, մի առժամանակ չի կարելի վրեժը լուծել, պիտի բավական սպասես:

— Վորքան կամենում եք, թեկուզ մինչև մահս, միայն թե վերջիվերջո՞ նրա սիրտը դադեմ:

— Ուրեմն գիտես ինչ կասեմ:

— Հրամայեցեք:

— Սովորիր գրբացությունը, յերբ գրբացության ամեն տեսակ գաղանիքները կսովորես, աջն ժամանակ ինքդ կվորոշես, թե ինչպես պատժես թշնամուդ: Ո՛ւզում ես:

— Ուզում եմ,—ասաց մի փոքր հետո Գուլիսվարդին:

— Վոչ, վորդի, այդպես շուտ խոսք մի տա, դեռ լավ մտածիր:

— Մտածել նարկավոր չե, յես պիտի պատժեմ սիրտս խոցողին, ել ուրիշ բան չեմ ուզում:

— Գիտես, վորդի, ինչ տեսակ բան ես սկսում, վո՛չ, չգիտես, ա՛յ ինչ կասեմ. այսորվանից դու բաժանվում ես աշխարհիցս: Սրանից

հետո դու դառնալու չես կախարդ դրբաց, սրանից հետո ամենքը կնայեն քեզ վոչ վորպես մարդու վրա, այլ ինչպես մարդու և սատանայի կապի վրա: Մտածել ես այս մասին:

— Ել չեմ ուզում մտածել:

— Վոչ, այս գիշեր կրկին մտածիր, թե կարող ես, աստծուն ել խնդրիր և վաղն ինձ ասա, ինչ վոր կվճռես. առաջժամ ցտեսություն:

Այս խոսակցությունից հետո Գուլիսվարդին դուրս չեկավ ու տուն գնաց:

— Այդ եր պակաս,—ասաց աղջիկն իր մորը հանդիմանելով, Վարդուի դուրս գնալուց հետո,— ապա ուր ես գլխիդ փաթաթում ուրիշի վորդուն, չե՞րբ գլուխդ ել հաղիվ ես կարողանում պահել:

— Ինչ անեմ, վորդի, չես կարծում ելի, թե մեր արհեստը կվախեցներ նրան և իր մտադրությունից հետ կկենար, բայց խեղճը հանաք չի անում:

— Հիմա ի՞նչ կանես, հո տեսար, վոր ինձ հման չի:

— Քեզ ինչ. նա չելլավ բան չի անում, մարմնով կորած ե, հոգին ել պիտի կորցնի:

— Բայց և այնպես կեցցե այդ աղջիկը, թեև կորչում ե, բայց ուզում ե թշնամուն ել փասել:

— Իբր թե ի՞նչով պիտի փնասի, շատ ել մեր արհեստը սովորի:

— Ուրեմն վոչինչ չեմ սովորեցնի:

— Վոչ, չես հույս ունեմ, վոր նա այս մի տարուամ իր մտադրութիւնը մոռանա և դառնա կրկին մի պատվավոր կին: Սրանով կաղատենք մենք քրիստոնյայի հոգին դժոխքից, վորով աստված ել կարելի չե մեզ խղճա:

— Վոր չհամաձայնվի և սովորել ուզենամ:

— Կսովորեցնեմ, ինչ վոր զիտեմ, ամեն բան կսովորեցնեմ, հետո ինքը զիտե, թե ինչպես կոգտվի իմ սովորեցրածից: Բացի դրանից, ամ, ինչ պիտի ասեմ, վորդի, այդ աղջիկը մեզ պետք կգա. հո զիտես, վոր իշխանների աղախիններիցն ե, մեզ կարիք ունեցողներին կուղարկի մեզ մօտ, դրանով մի կտոր հաց կճարենք:

Մինչդեռ սրանք այս խոսակցութեան մեջ ելին, Գուլիսավարդին զնաց տուն, ներս մտավ աղջիկ-պարոնի մօտ և խնդրեց, վոր իրեն ազատի:

— Ի՞նչու, աղջի, մի՞թե ձանձրացար ինձանից, — հարցրեց աղջիկ-պարոնը:

— Վոչ, աղջիկ-պարոն, աստված վկա, վոչ. — պատասխանեց Վարդոն շփոթված:

— Ուրեմն ինչո՞ւ չես թողնում ինձ, Վարդո ջան, վոչ-վոք հո չի՞ նեղացնում, ասա, վորդի:

— Վոչ, բայց...

— Ել ինչ վոչ, ասա շուտ, ինչի՞դ ե պետք ազատվելը:

— Կարելի չե ավելի լավ մարդ ուզի ինձ,— պիտի ասեր Գուլիսովարդին, բայց լացից ել չկարողացավ արտահայտել:

— Ի՞նչ, ի՞նչ, աղջի:

— Կարելի չե ավելի լավ մարդ ուզի ինձ.
— Կրկնեց Վարդան:

— Հա, չեթե այդպես ե, վաղն ևեթ ազատ կլինես, դրա համար ել ի՞նչ ես լալիս, անմիտ, գիշերս պարոնը կգա, կասեմ, վաղն ևեթ գիր գրել կտամ. վմրտեղ պիտի ապրես:

— Մոբաքբոջս մոտ:

Թշվառ Գուլիսովարդին այսպիսով սկսեց սուտ խոսել. մինչ որս չերբեք սուտ չեր խոսել:

Յերկրորդ որն ազատութունն ձեռք բերած Գուլիսովարդին մոտեցավ Հավլաբարում մեր ծանոթ դռանը և սկսեց թակել: Ներսից ձայնը հրավիրեց նրան:

Մի ներս գնա, Թշվառ Գուլիսովարդի, չերեսիդ խաչարա, աստծու անունը տուր, թքիր սատանալին և հետ դարձիր:

Ջլսեց, ներս գնաց դժբախտ Գուլիսովարդին:

— Ի՞նչ ե, վորդի, մտածեցիր,— հարցրեց պառավ կինը, չեր ներս մտավ Գուլիսովարդին:

— Մտածեցի և վճռեցի, վոր սովորեմ, — պատասխանեց Գուլիսվարդին:

— Կեցցես աղջի, ինձ չես նմանվում. — ասաց կրտսեր կինը:

— Սա չեւ լավ չի անում, յերկուսդ եւ ջեհել եք դեռ, խղճուկներ, արյուններդ չեռ ե գալիս, — պատասխանեց պառավը:

— Լավ, վորդի, դիմեց Գուլիսվարդուն, յերբ վճռիցդ հետ չես կենում, չեկ մեզ մոտ ապրելու: Աստված անի, վոր չփոշմանես մտադրությանդ համար:

— Վաղն ևեթ կբերեմ իրեղեններս, — պատասխանեց Գուլիսվարդին:

Ամբողջ տարի ծառայեց Գուլիսվարդին այս գրբացներին, բայց վերջիններս գրբացութլունից բան չսովորեցրին նրան.

— Զեհել ե, գլխի քամիները կանցնեն և ապա նուջնիսկ շնորհակալ եւ կլինի, վոր մեր մեղքերին մասնակից չարի, — ասում եր պառավը, բայց մի տարի անցնելուց հետո չեւ չեր նկատվում Գուլիսվարդու մտադրության մեջ մի վորևե փոփոխութլուն:

Մի տարուց հետո մեռավ պառավ գրբացը. կրտսերը համոզվեց, վոր անկարելի չեր սրանից հետո Գուլիսվարդուն արձակել. ուստի ինչ-վոր գրբացութլան վերաբերյալ գաղտնիքներ

զիտեր, բոլորն ել սովորեցրեց: Գրքացության առթիվ յեկոզներին նա բոլորին ել Գուլիսվարդու վրա յեր մատնանիշ անուամ:

Ձանցավ յերկար ժամանակ, հասարակ ժողովրդի մեջ սկսեցին խոսել Վարդույի գրքացության մասին, և անհամար ժողովուրդ սկսեց այցելել նրան:

Տասը տարուց հետո Վարդույի միայն սովերն եր մնացել. կնճռոտված նիհար յերեսով նստած եր յերկհարկանի թանգագին կերպով զարդարված տան մեջ և գրքացութունն եր անուամ: Միքանի իշխաններ՝ յեկած թե Քարթլից և թե Կախեթից Վարդույի մոտ գրքացության, հարևան սենյակում նստած՝ սպասում ելին հերթի:

— Ո՞վ ե քո սիրահարը:

Աղջիկն ասաց՝ ով վոր եր:

— Մի լար, աստված վողորմած ե, մի կերպ կոզնենք, նորից կսիրի քեզ քո սիրահարը. բայց հարսանիքիդ պիտի հրավիրես ինձ, համ:

— Ո՞հ, անպատճառ, անպատճառ, աստված ե վկա, միայն թե կատարվի:

Գուլիսվարդին կատարեց նրա խնդիրը առանց թիլիսմի:

— Ապա իմացիր, Վարդո ջան, ի՞նչպես ե իմ Ալեքսանդրը, մի ամիս ե նամակ չեմ ստացել. — ասաց նրան իր նախկին աղջիկ-պարոնը,

վորը չէրը խմացավ նրա դրբաց դառնալու մասին, վոչ թե սառավ կամ դադարեց սիրել, այլ սկսեց չերկչուղ կրել նրանից անհափ, վորչափ և իր ամուսնուց:

Վարդոն գարի դցեց:

— Աղջիկ-պարոն, անժամ ձինստած ջիրիթ ե խաղումքո Ալեքսանդրը. ահա, թագավորն ել անտեղ ե և դիտում ե ջեհեշների ջիրիթը. Ա՛յ, Ալեքսանդրը ձին քչեց, Բաբաթանց Թեյմուրազը յետևիցն ընկավ և ջիրիթը խփեց. կեցցես, պարոն, ջիրիթը բռնեց և ձին յետ դարձրեց, քչիւր ձիդ, Թեյմուրազ, քչիւր, յեկավ, հասավ, պարոն, ոհ, հենց ուղղակի խեղճի մեջքին դիպավ: Ա՛յ, թագավորը գովում ե Ալեքսանդրին. տեսնում ես, աղջիկ-պարոն, թագավորը գովում ե Ալեքսանդրին, ել ի՛նչ ես ուզում:

— Վոչինչ, վորդի, շնորհակալ եմ, — զարմացած ասաց Վարդոյին:

Յես ձեզ ել չեմ ձանձրացնի Գուլիստարդու դրբացութեամբ, միայն կասեմ ան, վոր Վարդոն այս միջոցին տեղեկացավ անպիսի բաներին, վորը ամոթալի չէր մարդկային ցեղի համար:

Անցավ կրկին տասը տարի հանաք բան չի տասը տարին. այս տասը տարվա ընթացքում վախճանվեցան նրանցից շատերը, վորոնց հետ մենք դեպք ունեցանք ծանոթանալու այս պատմու-

Թշան մեջ: Մնացին միայն գլխավոր անձինք՝
Դուրմիշխանն իր ընտանիքով՝ վորդու հետ միասին
և Վարդոն իր անվանի զբաղակալությամբ: Մնացին
վորպես յերկու փահլեվան հրապարակի վրա,
պատրաստ մենամարտելու:

Տեսնենք, ով— ում կհաղթի:

VI

Ապրիլի յերեկոներից մինն եր, արևը նոր
եր մայր մտել Սուրամի բլրի յետև և այնտե-
ղից առատորեն ճառագայթներ եր նետում, վո-
րոնք խառնվելով մթնոլորտին՝ դարձնում ելին
նրան բոսորագույն: Բնուկթյունը տարված արևի
հրաժեշտով, վոչ մի զեփյուռով չեր շարժում
տերևները: Տեղ-տեղ լսվում եր միայն միշտ
անհանգիստ թռչունների ճովողչունը, սրանք գի-
շերելու համար փնտռում ելին նստելու հարմար
տեղ, վորի պատճառով և խլում ելին իրարից
տեղերը: Նախրապանները նոր ելին դուրս քշել
նախիրն անտառից մտրակի ճաք-ճքոցով և յեր-
գելով դեպի տուն ելին քշում: Նախիրը գնում եր
դեպի տուն արագ-արագ և լուռ. միայն կովերն
ելին տեղ-տեղ բառաչում՝ յերբեմն իրենց հոր-
թերի չափազանց սիրուց դրդված: Միջանի կին
կուժերն ուսին շարեշար շտապում ելին լուռ
դեպի ջուր՝ մտածկոտ:

Այդ միջոցին Դուրմիշխանի տան կողքին, թավշի նման կանաչ դաշտի վրա փռած եր մի թանգազին գորգ, վորի վրա պառկած եր Դուրմիշխանը: Արևից մի քիչ սևացած ու չոր դեմքը, այլ և ջրուտ ձեռներն ու սաստիկ նիհար մարմինը ցույց ելին տալիս, վոր նա տանը նստել չեր սիրում: Միայն դեմքի վրա միջանի ափոս և ալեխառն մազերն ու բեխերը վկայում ելին, վոր նա յերբեք անգործ չեր մնացել: Այդ բոլորը դրոշմել եր նրա վրա իր կնիքը. բայց մենք այդպես Դուրմիշխանին տեսնում ենք համարյա թե քսան տարուց հետո:

Դուրմիշխանը վերջացրեց թե չե Ստամբուլի լավ տեսակի թուփուն քաշելը, չիբուխը դեն դրեց, շուռ չեկավ մեջքի վրա և սկսեց նաչել փիլրուզի նման ջինջ, կապույտ յերկնքին: Նա նաչեց, նաչեց յերկնքին ու մտածմունքի մեջ ընկավ: Նա հիշեց իր մանկութունը, յերբ ման եր գալիս ցնցոտիներով և ամեն մի սպասավոր նրա գլխին բամփում եր, հիշեց իր առաջին ծանոթութունը Գուլիսվարդու հետ, նրա սերը:

— Խեղճը, ինչպես սաստիկ սիրում եր ինձ, մտածում եր Դուրմիշխանը, նա վոր չիներ, պարոնն ինձ չեր ազատի: Ինչ լավ վարվեցի, ինձ աջապես ձևացրի, իբր թե սիրում եմ, բայց յերդվում եմ աստծով, վոր արժեք նրան սիրել:

Վորքան խաբեցի խեղճին, թե կգամ. ճիշտ, վերջին նամակովս փող խոստացա, ի՞նչու չողարկեցի. եհ, փողն ինչ կանե, մեղ ավելի պետք ե: Յերանի վորանդ ե խեղճը: Ո՞վ ե իմանում, ինչպես պառավեց ու փչացավ: Յերանի գիտե-
նամ, ինձ հիշում ե եյի. չեմ կարծում, չերեի ծառաներից մինին կողեր ու վորդկերանցով լիքը կլինի: Վճրատեղից կունենա ժամանակ, վոր ինձ հիշի... Խեղճ Ոսման-աղա, մի մոմ գոնե վառելի նրա համար: ամթ ինձ. թշվառն իր կարողության կեսը նվիրեց ինձ: Այս ըոպելիս նրա շնորհիվն ե, վոր այսպես բախտավոր եմ: Ի՞նչ անեմ, աստված վկա, փող չեմ խնայում, բայց ժամանակ չունեմ, ինչ անեմ: Ո՛հ, ինչ սարսափելի չեր վողորմելին, չերբ տանում ելին սպանելու, այնպիսի հայացք գցեց վրաս, կարծես թե բան եր խնդրում: Ի՞նչ կլինեի, վոր թաղելի: Յես ու իմ աստված, պարտական մնացի:

— Բարե հաջրիկիս, ասաց մի չերիտասարդ, վորը չեկավ թե չե, մի քիչ հեռու՝ ձիուց ցած թռավ:

— Ո՛հ, Զուբաբ, վորդի, դո՛ւ չես. — բացականչեց Դուրմիշխանը, վեր թռավ չերելսի պես ու համբուրեց չերեսը, — ի՞նչպես ես, վորդի, հո լավ ես:

— Լավ եմ, մալրս ուր ե:

— Այստեղ ե, դեռ չեմ տեսել:

— Վոչ, ուղղակի քեզ մոտ չեկա:

— Կեցցես, վորդի, միշտ առաջ հորդ պիտի ուրախացնես. ուրիշ ի՞նչ կա, ի՞նչպես ման չեկար, ինչպիսի ժամանակ անցկացրիր ընկերներիդ մեջ:

— Ել մի հարցնի, հայրիկ, ել չեմ կարող ապրել այդ սաստիկ հպարտ իշխանների մեջ:

— Ի՞նչ ե, ինչն ե խանգարում քեզ:

— Ել ի՞նչ ասեմ, ձա՛ն հանեմ թե չե, կամ հանաք անեմ, կամ խառնվեմ վորևե բանին, իսկու՛ն հեռանում են ինձանից. կարծես թե ցավազար լինեմ և սկսում են մրթմրթալ. «կրիան վոտը դուրս հանեց, ասելով՝ չես ել նախրի արժանի չեմ»:

— Ի՞նչու, ի՞նչով են նրանք քեզանից լավ, կարողութ՛յամբ, գեղեցկութ՛յամբ, քաղաքավարութ՛յամբ, թե՛ տղամարդութ՛յամբ:

— Վոչ մեկով:

— Ապա ի՞նչ են ուզում, ի՞նչով են լավ:

— Ծագումով:

— Հը՛մ, ծագումով... ծագումով, — մտածմունքի մեջ ընկած, կրկնեց Դուրմիշխանը. — ապա մի հարցրու նրանց, նրանցից ո՞վ իր տղամարդութ՛յամբ ձեռք բերեց ճորտերն ու կալվածքը. ո՞վ ձեռք բերեց այնքան փող, վոր կարողա-

նա ուղած իշխանի կալվածքն առնել։—Դուրմիշ-
խանն իր հարստանալը վերագրում եր միմիայն
իր տղամարդության, հմտության։

— Նրանք դրա մասին չեն մտածում,—պա-
տասխանեց Զուրաբը։

— Այդ քո պարտքն ե, դու պիտի հասկաց-
նես նրանց։ Նրանց հայրերը չէն, վոր աղաչում
են ինձ իրենց վորդուն կնքել, սպասելով ինձա-
նից լավ պարզե, իսկ չերբ փողի կարիք են ու-
նենում, խոնարհ դլուխ են տալիս, թող սպա-
սեն։ Դու աչն ասա, թագավորին մի վորևե տեղ
աչքի չընկած։

— Վոչ մի տեղ ալդպիսի դեպք չեղավ.
բայց ինչ-վոր խոսում են, իբր թե պատերազմ
պիտի լինի. աչ, աչն ժամանակ կտեսնենք, թե
ո՞վ ե կրիան, կամ ո՞վ ե առյուծը։

— Ցավդ տանեմ, զավակս, հույս ունեմ
հորդ չես ամաչացնի, բայց այդ ինչ ասիր, պա-
տերազմ. ում դեմ պիտի լինի պատերազմ։

— Զգիտեմ, կարծեմ ոսմանցոց դեմ, բայց
հաստատ վոչվոք չգիտե։

— Եդ լավ լուր չբերիր, վորդի, պատե-
րազմն առևտրի թշնամին ե, վորդի։ Յեթե հան-
կարծ պատերազմ պալթի, տուճններս կքանդվի։

— Աչ, հո ասում եյի, աչնպես ես հանդի-

մանուկ, կարծես թե չես լինեմ պատերազմի պատճառը:

— Լավ, լավ, վորդի, ապրես. — ու տխրեց Դուրմիշխանը: Այս վոր նկատեց Զուրաբը, մնաս բարե ասաց ու զնաց մոր մոտ: Դուրմիշխանը նայեց Զուրաբի յետեից և նկատելով նրա գեղեցիկ, չերիտասարդ հասակը, հպարտությամբ ժպտաց.

— Իհարկե, կնախանձեն մեր իշխանները, վորն ե նրանց մեջ իմ Զուրաբի պես, — ասաց Դուրմիշխանը հպարտությամբ իր սրտում. ապա սկսեց մտածել իր առևտրի մասին, — վատ լուր բերեց իմ տղաս, չեթե վաղն ևեթ ունեցածիս տիրությունն չանեմ, բոլորովին կկործանվեմ: Ապա այն ժամանակ տեսեք, թե ինչ հալը կընկնի նրա ազնվական կոչումը:

Մյուս առավոտ Դուրմիշխանը վաղ վեր կացավ, վերցրեց հետն իր ոսմանցիներից չերեք հոգու և ուղևորվեց Մտամբու: Գնում ե Դուրմիշխանը կարողությունն ձեռք բերելու, բայց չգիտե, թե ինչպիսի դժբախտություն ե պայթելու նրա գլխին:

Դուրմիշխանի գնալուց հետո չանցավ չերկար ժամանակ. թագավորը կանչեց իր առաջին վեզիրին և հրամայեց քննել Վրաստանի սահմաններն ոսմանցիների կողմից և վորտեղ հար-

կալոր համարվի, բերդեր շինել: Գնաց վեզիրը, բննեց սահմանները և ի միջի ալլոց գտավ բերդ շինելու կարիքը Սուլթամուս:

Իսկուհն շտապով հավաքեցին նյութեղեն, կիր աչրեցին և սկսեցին կառուցել:

— Այ, հիմա, յեթե իսկապես բան պատահեց, անպատճառ պիտի աշխատեմ, վոր հռչակվեմ, — ասաց Զուրաբը և այդ մտքով տվեց միջանի սալ բանելու. բայց զարմանալի բան եր, քանի անգամ վոր շինում ելին բերդի պատերը հինգ զաղ բարձրութեամբ, այնքան ճաքվում ելին ու մեջտեղից կիսվում: Ինչ-վոր չար վոգի արգելք եր լինում այդ բերդի կառուցմանը:

Քահանային ել պատվիրեցին մաղթանք կատարել, դարձյալ չեղավ, պատը կրկին ճեղքվեց: Ամեն միջոց գործ դրին, բայց վոչնչով չկարողացան ոգնել, պատը շարունակում եր ճեղքվել: Ինչ անել...

— Արի գրբացին հարցնենք, — բացականչեց մեկը:

— Գրբացին, գրբացին, — կանչեցին ամենքը, վորոնք վեզիրի մոտ ելին: Այս միտքը հայտնեցին վեզիրին. վեզիրն ել հավանութուն տվեց, բայց չգիտեցին, թե ո՛ւմ դիմեցին, ո՛վ եր անվանի գրբացը:

— Հավարարցի Վարդուն, — բացականչեցին միքանի հոգի միասին:

— Զարմանալի գրբաց ե, մի անգամ աչնպիսի բան ասաց ինձ, վորի մասին ինձանից ու աստծուց ավել վոչվոք բան չգիտեր, — ասաց մինը:

— Ինձ ել, ա՛յ մարդ, — ասաց մյուսը:

— Ինձ ել, — կանչեցին միքանիսը:

— Մի անգամ կլինս յեղել եր մոտը, զարմանալի բաներ եր պատմում, — վերջացրեց վեզիրը:

— Յերբ այդպես ե, թող մինը գնա նրա մոտ հարցնելու, չե՞, վեզիր, — հարցրեց ավագ իշխաններից մինը:

— Թող գնա, թող գնա, վորքան շուտ, աչնքան լավ, — հրամայեց վեզիրը:

Իսկուհն մի յերիտասարդ իշխան ձի հեծավ և գնաց Վարդույի մոտ իր ծառաների հետ:

Յերբ քաղաք յեկավ Գուլիսվարդու մոտ, նա աչնտեղ տեսավ միքանի մարդ՝ գուշակելու համար յեկած: Ըստ սովորության՝ յերիտասարդների, նամանավանդ աչնպիսիների, վորոնց հանձնը ված ե մի վորևե պետական գործ, պատվիրակը գես ու գեն հրեց ամենքին և ներկայացավ Վարդուին:

— Ի՞նչ ես ուզում, վորդի, — հարցրեց Վարդուն:

— Վեզիրից եմ ուղարկված, շուտ գարի
գցիր:

— Ի՞նչի մասին, վորդի, պատմիր:

Յերիտասարդը պատմեց ու չերբ վերջացրեց,
լռեց: Վարդուի դեմքին ժպիտ չերևաց:

— Ահա ժամանակդ հասավ, Վարդո, թե
վոր մի բան կարող ես անել, արա,—ասաց իր
սրտում Վարդոն մտածկոտ:

— Շատ մի մտածիր, իմ Վարդո, շուտ ա-
սա,—խնդրեց յերիտասարդը:

— Վոչ, վորդի, շտապելով գործ չի շինվի,
և բերդն ել չի կառուցվի:

— Ինչ վոր ուզում ես, շուտ հարցրու,—
վրա բերեց յերիտասարդը:

— Դեռ ասա, Սուրամում Դուրմիշխան ա-
նունով վաճառական ասլրոն է, թե վոչ:

-- Ասլրում է:

— Վորդի ունի:

— Ինչպես չե, մի վորդի ունի, իմ հասա-
կակիցն է ու ընկերը, գեղեցիկ Զուրաբը:

— Լավ, այժմ գնա և ասա վեզիրին, վոր
յեթե ինքն անձամբ չգա, վոչինչ չեմ կարող ի-
մանալ. ասա, վոր չես խնդրում եմ, վոր գա
ինձ մոտ, յեթե Վրաստանի բարորությունն է
ցանկանում:

— Ի՞նչ ես ասում, աչ կին, մի բան ասա,
այնպես չեմ կարող գնալ:

— Վոհ, վորդի, քեզ չեմ կարող ասել, ժամանակ մի կորցնի, շուտ գնա. վրաստանի բախտը քեզնից ե կախված.— և յերիտասարդին համարյա թե զոռով դուրս արեց:

— Հապա ինչ անեմ, վեզիրին ինչ ասեմ:

— Ասա, վոր ինքը դա, նա չե կարևոր:

Յերիտասարդն իսկույն հեծավ ձին ու յետ դարձավ:

Գուլիսվարդին մտածկոտ ներս մտավ և սպասողներին բոլորին ել արձակեց, ասելով, վոր վաղը գան Նուլն որն ևեթ քաղաքում լուր տարածվեց, թե Վարդույի մոտ զորքից մի մարդ յեկավ գուշակության, վորից հետո Վարդոն սաստիկ դարդոտ դարձավ:

— Ապա, Վարդո, — մտածում եր Վարդոն, — հասավ քո վրիժառության ժամը, թե կարող ես մի բան անել, աչժմ կերևա, ո՛հ, անիծվիս դու, Դուրմիշխան, ինչու կործանեցիր խղճուկիս, ինչ եչիր ուզում ինձնից, ինչ արի քեզ, ինչու գցեցիր ինձ այս վիճակի մեջ. խեղճ գլուխս. մարմնովս կորած, հոգով ել պիտի կորչեմ, — և սկսեց դառնապես լալ: — Ա՛յ թուլամորթ, իմ գլուխ, վախեցար հա՛.— մի փոքր հետո նորից սկսեց խոսել. — սիրտդ խոցոտողը ձեռդ ե ընկել, ապա ինչ տեսակ տանջանք պիտի հնարես նրա համար: Նրա մահը, դա քիչ ե նրա համար, թող

նա չեւ այնպէս տանջվի, ինչպէս տանջվում եմ
չես այս քսան տարում:

Վեղիւրը գրեացի պատասխանն իմացավ թե
չե, իսկուհն հեծավ ձին, մինչև անգամ տուն
չմտավ և ուղղակի գնաց Վարդույի մոտ:

— Ապա, սիրելիս, ասա, ինչ պիտի անեմ:

— Դժուր եք վեղիւրը. — հարցրեց նրան Վար-
դուն:

— Յես եմ:

— Յեթե դու չես, ապա քեզ վրա չե դըր-
ված և մեծ պատասխանատուութունը. խեղճ
պարոնս, ինչ վատ ժամանակ ե վիճակվել ձեզ
վեղիւր լինել. վո՛հ, աստված իմ, այս ինչ եմ տես-
նում. անիծված անհավաստներ, մեր եք գալիս,
ինչ եք ուզում մեր խեղճ Վրաստանից. աստ-
ված, ի՛նչ արինք, ինչո՞վ մեղանչեցինք, այսպէս
սաստկորեն ինչո՞ւ չես պատժում մեզ. վա՛յ, վա՛յ,
այս ինչքան են գալիս. մայր աստվածածին, դու
աղատիր մեզ: Ո՛հ, աստված, սպանում են. ահա
մայրերից խլում են զավակներին ու հավերի
նման մորթոսում: Մի թողնի, խեղճ կին, մի տա
վորդուդ, վո՛հ, խլեց անիծվածը, ոգնիր, պարոն,
ոգնիր, ապա թե վո՛չ ամենքս կկորչենք:

— Ի՛նչ անեմ, ասա, — զարմացած ասաց
վեղիւրը:

— Ահա տեսնում եմ, — շարունակեց Վար-

դոն, — անհավատների գործը շրջապատեց մըջուռն-
ների նման Սուրամի բերդը: Շուտ, շուտ շինե-
ցեք, միայն դա կարող ե գործի առաջն առնել,
թե վոր ալդ բերդը չշինվի, այստեղ ել կգան,
աստված իմ, ի՞նչ կլինի մեր վիճակն ալն ժամա-
նակ: Դո մանր վորդոց գոնե խնայիր, պարոն,
մանր վորդոցդ, մի կոտորել տա անհավատնե-
րին, և Վարդոն սկս' ց լալ:

Ճիշտ լաց եր լինում, թե սուտ, չգիտեմ.
միայն քսանեմեկ տարվա ընթացքում այնպես
վարժվեց դերասանութլան մեջ, վոր դժվար թե
այժմյան դերասաններից մեկը նրա նման լիներ:

— Ի՞նչ անեմ. վո՞նց պետք ե անեմ, ասա
շուտ. — հարցրեց վեզիրը:

— Վորեւ ել' ըս պիտի կառուցես:

— Ձե՞ վոր շինում եսք, բայց վոր քանդ-
վում ե, ինչպես անեմ:

— Դուրս ածեք ալն հիմքը վորը գցել եք,
յերկու գազ նորից փորեք, որհնել տվեք քահա-
նային, բայց. . . այս ինչ եմ տեսնում, ոհ աստ-
ված, դու փրկիր ինձ. պարոն, թող անիծվի ալն
որը, յերբ յես գրեացութլուն սկսեցի. պարոն,
ականջ մի դնի ինչ վոր ասելու յեմ, վոչ, ականջ
դիր, լավ ականջ դիր, հարկավոր ե, վոր գիտե-
նաս: Նրա իրագործվելուց ե կախված Վրաստա-
նի ազատումը, Վրաստանի հաջողութլունը:

— Ասա, իսեր աստծու, ասա շուտ:

— Բերդի պատերի մեջ խուրդալի փոխարեն (մանր խիճ քար) միամոր տղին՝ Դուրմիշխանի վորդի Զուրաբին պիտի դնեք:

— Ինչպես թե միամոր վորդի Զուրաբին, ինչ ես ասում, ա՛յ կին. — շփոթված հարցրեց վեզիրը:

— Զուրաբին, այո, Զուրաբին պիտի դնեք պատի շարքի մեջ, առանց նրան պատ չեք կարող շինել, ոհ, գետին, պատռվիր ու կլանիր ինձ, վոր այսպիսի խոսք թռավ բերնիցս. թշվառ մայրիկ, աշխարհի նվուքի համար ծնեցիր ինձ:

— Ինչո՞ւ, մայրիկ, դու ինչ վոր տեսնում ես, այն ես ասում, դու ինչ մեղավոր ես. տխրությամբ ասաց վեզիրը և սաստիկ տխրամած հեռացավ այնտեղից և վերադարձավ իր տեղը:

— Լավ ընծա կտանի վեզիրն իմ Դուրմիշխանին. յերանի հարցնի՝ թե այդ ընծան ումից ե: Թող իմանա, թե ինչ կարող ե անել մի վորդորմելի քոծ. լռիր, սիրտս, քսան տարի ավել ե աստծուց բաժանվել ես, ինչի յես դրանով ինձ վախեցնում:

VII

Գնում ե մեր վեզիրը Սուրամ՝ սաստիկ տըխրած ու մտածկոտ, իսկ արևը ժպտում ե ուրախ,

կարծես թե ծիծաղում ե մարդուս նեղության վրա և իբր թե վոչ մի կապ չունի նրա կյանքի հետ:

Հենց վոր վեզիրը Սուլամ հասավ, նույն որն ևեթ հրաման արձակեց, վոր հին հիմքը դուրս ածեն և յերկու գաղ խորությամբ դարձյալ փորեն: Հրամանն իսկույն կատարվեց և մյուս որը մաղթանքից հետո նոր հիմք գցեցին և մինչև գետնի յերեսը հասցրին: Բանն այնտեղ հասավ, յերբ վեզիրը պիտի հայտարարեր գրեացի վերջին խորհուրդը:

Յերբեմն շատ դժվարին ե աշխարհիս առաջավորների պարտականութունը: Խեղճ վեզիրն ուրախությամբ կթողներ իր պաշտոնը, միայն թե նա ստիպված չլինի հայտարարելու և խառնվելու այս սարսափելի գործի մեջ: Բայց ինչ անի: Հայրենիքը փորձության մեջ ե, սիրտը պիտի լռի: Լավ ե մինը զոհվի հայրենիքի համար, քան թե կոտորվեն հազարները: Այս դատողությամբ սրտապնդված՝ վեզիրը կանչեց վարպետներին:

— Ինչ վոր հրամայեմ քեզ, Բերո, անմիջապես ամենքդ պիտի կատարեք.—ասաց նրանց.—ով կսկսի մտածել կամ բանելիս ձեռները կդողան, նա անմիջապես կսպանվի իմ ծառաներից. լսեցի՞ք:

— Լսեցինք, քեզ մատաղ.—ասին վարպետները:

— Գնացեք, առայժմ սրանից ավել ասելիք չունեմ. իսկ դու, Բերո, մնա այստեղ,— ասաց վեզիրը գլխավոր վարպետին:

— Հրամայեցեք, ցավդ տանեմ:

— Հաճելի բան չպիտի ասեմ, իմ Բերո, ասաց նրան վեզիրը.—ինչ վոր ունիմ ասելու, այնքան սոսկալի յե, վոր ասել նույնիսկ դժվարանում եմ:

— Ինչ անենք, ցավդ տանեմ, հաճելի չե՛թե վոչ, հրամայեցեք և չեթե այդ բանի իրադործումն ինձանից ե կախված, ձեզ քաջ հայտնի չե, վոր գլուխս չեմ խնայի:

-- Պատի մեջ կենդանի մարդ պիտի դնեք.—արագությամբ ասաց վեզիրը:

— Ինչ եք հրամայում, ձեզ մատաղ,— շփոթված բացականչեց Բերոն:

— Ինչ անեմ չեղբայր, հայրենիքի բարեկեցությունը պահանջում ե մի այդ տեսակ զոհ. առանց նրան չենք կարող շինել բերդը: Մի խոսքով, պատրաստ կաց. այժմ գնա:

— Աստված իմ, կենդանի մարդ, պատի մեջ,— ասաց մտածմունքի մեջ խորասուզված վարպետը, չերբ դուրս եր գալիս վեզիրի բնակարանից: Ապա վեզիրը կանչեց բոլոր իշխաններին և հայտ-

նեց նրանց ամեն բան. նրանցից միքանխաին հրամայեց, վոր Զուրաբին տանեն աջնտեղ, վորտեղ հարկավոր եր, ապա հանկարծ բռնեն, կապեն և տան վորմնադիրներին: Մնացածներին ել առաց, վոր ալ ժամանակ զորք պատրաստ ունենան, վորպեսզի շրջապատեն աջն տեղը, վորտեղ այս բանը պիտի տեղի ունենա:

Միքիչ անց, Զուրաբը դեղնած՝ վորպես մեռել, կապած ձեռներով կանգնած եր պատի մեջ. իսկ վորմնադիրները շտապ-շտապ պատերն ելին կառուցում նրա շուրջը:

—Ախ, աստված, ի՞նչ հանցանք գործեցի, ինչո՞ւ չեք թաղում կենդանի. — ժամանակ առ ժամանակ բացականշում եր լքված ձայնով Զուրաբը:

Աշխարհումս բարի լուրն աջնպես շուտ չի տարածվում, ինչպես վատը: Զուրաբին դեռ մինչև ծնկները չելին թաղել, չերբ նրա մայրը՝ մագերը դգգղած վազում եր բերդի կողմը:

— Ապա, տղերք, շղթան խտացրեք, ցույց չտաք թշվառ մորը. — կանչեցին զինվորներին:

— Թողեք, իսեր աստծու, թողեք, Զուրաբ, զավակս, վճռտեղ ես. ունի ինչ արիւր, ի՞նչ են ուզում քեզանից, քեզ մատաղ լինի մայրդ: Թողեք, քրիստոնյա չե՞ք. թողեք վորդուս մոտ. ինձ ել նրա հետ թաղեք, ինձ ել նրա հետ սպանեք:

— Մի վախիր, մայրիկ, չեն սպանի, պիտի փորձեն նրա անվեհեր տղամարդութունը, — ասաց զինվորներէց մինը տխրած:

— Թողեք վորդուս մոտ, թողեք իմ Ձուրաբի մոտ. կանչում եր Ձուրաբի մայրը և ձգտում եր գնալ նրա կողմը:

Ձուրաբը լսեց մոր ձայնը:

— Մայրիկ, ոգնիր, քո Ձուրաբին կենդանի լեն թաղում. — կանչեց Ձուրաբն իր մորը:

— Վորդի, Ձուրաբ, մինչև վճրտեղ թաղեցին:

— Վա՛յ ինձ մայրիկ, մինչև ուսերս թաղեցին:

— Լավ, բավական չի՞. ի՞նչով չիմացաք նրա քաջութիւնը, տվեք իմ վորդուս, տվեք իմ Ձուրաբին:

— Վորդի, Ձուրաբ, մինչև վճրտեղ թաղեցին:

— Վա՛յ ինձ, մայրիկ մեռ .. — չթողին, վոր վերջացներ խոսքը և հանկարծ գլխին ածեցին մի քանի թաբախ կիր:

— Վա՛յ ինձ, — բղավեց Ձուրաբի մայրը ու ինչպես մեռել գետին վուվեց:

Թշվառին ուշաթափ տարան տուն և հաղիվ լերեք ժամից հետո ուշքի բերին:

— Ախ, լերանի հիշեմ, ինչ վոր մոռացա. — ասաց Ձուրաբի տարաբախտ մայրը, լերբ ուշքի լեկավ և ժպտաց մի ափսոսի ժպիտով, վորն

ավելի շուտ լացի չեր հման. Թշվառականը խելադարվել էր:

— Եհ, վողորմելի, ել ինչ պիտի հիշես. քո Զուրաբին կենդանի թաղեցին. — ասաց մի պառավ կին ու սկսեց բարձր ձայնով լալ:

— Ախ, չերսնի միտս ընկնի. — ասաց Զուրաբի մայրը և իր պղտոր աչքերով անմտորեն նայեց այն պառավին:

Այն ժամանակ Դուրմիշխանը տուն եր վերադառնում սաստիկ տխուր, թեև իսկապես տխրելու առիթ չուներ: Արդյունավետ կերպով վերջացրեց իր առևտուրը. գրպանը փողով լցրած գալիս էր տանեցոց մոտ, վորոնց սաստիկ սիրում էր, մանավանդ վորդուն: Կարծեմ տխուր թյան առիթ չկար, բայց ասում են նախազգուշացումն ուներ:

Դուրմիշխանը յերբ մոտեցավ Սուրամին և տեսավ Սուրամի բերդը համարյա թե վերջացած, ասաց իր մտքում:

— Քո արևը, ել հանաք չեն անում, տեսե՞ք ինչքան են կառուցել բերդը, չերևում է սարսափելի պատերազմ պիտի լինի: Եհ, այժմ թեկուղ աշխարհս իրար անցնի, չես իմ գործս վերջացրի: Յերանի հով ե վերակացու նշանակված այս բերդը շինելու համար: Արդյո՞ք Զուրաբը հրավիրեց նրան: Պիտի խնդրեր, վոր մեզ մոտ ապրեր,

հետո պետք կգար, բայց յերևի առանց ինձ չեն համարձակվի, դեռ ջեհել ե, անփորձ ե: Այժմ, յերբ կհասնեմ, իսկույն ճաշ կսարքեմ, կհրավիրեմ, կծանոթանամ, ով ուզում ե լինի: Ստամբուլից բերած իրեղեններից ել մի ընծա կտամ, վորով և բուրբուլին կպարտավորեցնեմ: Այս մտքերով Դուրմիշխանը մոտեցավ իր տանը: Ծառաները և գլուղի բնակիչներից վոմանք տխրած ընդունեցին նրան: Այս ի՞նչ ե նշանակում: Առաջ վոր զալիս եր, ամենքը՝ մեծ ու փոքր դիմավորում եյին նրան ուրախ-ուրախ, մինը ձին եր վերցնում նրանից, մյուսն ոգնում եր ձիուց իջնելու ժամանակ: Այս ի՞նչ սուգ ե: Այս վոր նկատեց Դուրմիշխանը, սարսափահար լեղավ. նա համոզվեց, վոր իր ընտանիքում ինչ-վոր դժբախտություն ե պատահել:

— Ի՞նչ ե, տանը վճղջ են ամենքը, — հարցրեց նա շփոթված դիմավորողներին, ռւր ե կլինա:

— Ներս համեցեք, տանն ե. — պատասխանեցին նրանք տխրած:

Դուրմիշխանը տուն մտավ: Գետնի վրա փռած կապերտների վրա նստած եյին միքանի պառավ կին՝ սևեր հագած. սրանց մեջտեղ նստած եր Դուրմիշխանի կինը: Վերջինս խորասուզված եր մի ինչ-վոր մտքի մեջ. նկատվում եր, վոր նա աշխատում եր ինչ-վոր բան հիշելու Մյուս

կողմը կանգնած եր քահանան սև ուրարով և խաչով:

Դուրմիշխանը, չերբ տեսավ այս բոլորը, մեռելի նման գունատակեց և խիստ դեղնեց ու թուլացած ընկավ թախտի վրա:

— Դիլիս ի՞նչ փորձանք ե չեկել, — բացականչեց լալով, — ասացեք, սիրտս միք խոցոտի:

Նա դեռ մի ինչ-վոր բանի հույս ունեւր և հավատացած եր, վոր այս դժբախտութ՜յունը նրա Զուրաբին չեր վերաբերում:

Կանաչք լալով հայտնեցին նրան ամբողջ ճշմարտութ՜յունը. նույն րոպեյին Դուրմիշխանը ծերացավ համարյա թե տասը տարով:

— Այ կի՛ն, ի՞նչ արիւր վորդուս, ո՛ւր ե իմ Զուրաբը. ինչո՞ւ նրա հետ չմեռար, քո սիրելի Զուրաբի հետ. վայ, իմ վորդի Զուրաբ, իմ հույսս, իմ կյանքս, կարելի չե ընկերներդ թշնամացան, վորդի, դու միշտ գերազանցում եյիր նրանց. ինչո՞ւ չասիր, վորդի, վոր ծեր հորդ սպանելին. քեզ հետ ինչ գործ ունեյին, իմ աչքիս լույս. վայ իմ որիս:

— Սըտապնդվիր, Դուրմիշխան, — սկսեց խրատել քահանան, — քո փրկիչը վորքան տանջանք կրեց քեզ համար, հիշիր, մի այլ կյանք կա, հավիտենական կյանք, ուր կտեսնես Զուրաբին և միշտ միասին կլինեք:

— Ա՛յ կին, ի՞նչ արիւր իմ Զուրաբին, ի՞նչու
չզգուշացար. ասա շուտ. ո՛ւր ե մեր Զուրաբը՝
— հարցրեց լալով Դուրմիշխանը կնոջը և դերիալի
թևից քաշեց:

— Ախ, յերանի հիշեմ, մոռացա ինչ վոր
պիտի պսելի, - պատասխանեց նա և նայեց պղղ-
տորված աչքերով:

— Վանջ, իմ քանդված ոջախ. — շարունակեց
Դուրմիշխանը. — այս ի՞նչ ե պատահել ինձ, ո՛ւմն
ինչ նեղութիւն հասցրի. ինչո՞ւ ինձ չսպանեցին,
ինչու չխլեցին հարստութիւնս. նա ո՛ւմն ինչ
արավ, անմեղ աղավնիս: Վանջ, իմ վորդի Զու-
րաբ, այս ի՞նչ որի հասար. նույնիսկ արժանի
չեղար բնական մահվան, սովորական թաղման.
կենդանի թաղեցին, վորդի. վանջ իմ ապրելուն:

— Լավ, բավական ե, Դուրմիշխան, գու-
լավ գիտես, վոր կսկծանքով և սգով վռչինչ չես
ավելացնի. — մխիթարում ելին նրան միքանիսը:

— Սպասիր, վորդի, թե կենդանի մնացի,
կգտնեմ թշնամուդ, կգտնեմ նրան, ով քեզ ալդ
տեղը գցեց և վանջ նրա կյանքին:

— Մեր փրկիչը պատվիրել ե մեզ ներել
թշնամիներին, — ասաց քահանան. — նա ինքը մեզ
դրա որինակը տվեց, նա խաչի վրա աղոթում
եր իր թշնամիների համար:

Բայց քահանայի խոսքերը զուր ելին. նա

այդ միջոցին մտածում եր, վոր վաղն և չեթ զնա
գտնի այն զբռացին, վոր տվել եր վեզիրին մի
այդպիսի սարսափելի խորհուրդ և վորի գոհը
զարձավ նրա Զուրաբը. նրանից եր ուզում
իմանալ այս բոլորի պատճառը: Յեվ իրավ, վոչ
սգաց, մեր սովորության համաձայն, վոչ ժամ
գնաց, ինչպես կարգն եր ու վաչել եր մի պատ-
վավոր ոջախի, վոչ ել պատարագ անել տվեց
իր Զուրաբի համար: Մյուս որը կրկին ձի նստեց
և ուղևորվեց քաղաքի կողմը: Թիֆլիս հասավ թե
չե, իսկույն հարց ու փորձ արեց զբռաց Վար-
դուխ տունը: Վարդոն այն ժամանակ այնպես
հոշակված եր ամբողջ Թիֆլիսում, վոր նույնիսկ
փոքր մանուկներն ել գիտեցին նրա տունը,
ուրեմն զարմանալի չե, վոր հենց առաջին պա-
տահողը սովորեցրեց Դուրմիշխանին նրա տեղը:
Դուրմիշխանը մտավ:

— Տղերք, սկսվեց վորոտմունք, փալլատա-
կումն, կաշձակ, պատրաստվեցեք. — բացականչեց
Ալեքսին՝ ծաղրելով:

— Անիծվես դու Մեֆիստոֆել, — ասաց նրան
Սիկոն, վոր ինչպես չերևում եր մեծ ուշադրու-
թյամբ եր լսում. — այ մարդ, դու պատմիր:

Դուրմիշխանը մտավ և հարցրեց, թե վորն ե
Վարդոն: Զարմանալի չե, նոքա իրար ճանաչել

չկարողացան, անքան ելին փոխվել յերկուսն ել իրարից բաժանվելուց հետո:

Դուրմիշխանին ցույց տվին Վարդուն:

— Ձի՞ կարելի արդյոք առանձին խոսել քեզ հետ, — ասաց նրան Դուրմիշխանը վրդովված:

— Աչքիս վրա. — պատասխանեց Վարդուն: Նա ուշադրություն չդարձրեց նրա վրդովմունքին, վորովհետև շատ անգամ եր պատահել տեսնել այդպիսի վրդովվածներ:

Միքանի բոպեյից հետո Վարդուն և Դուրմիշխանն առանձնացան մի սենյակում:

— Ասա, խնդրեմ, — սկսեց Դուրմիշխանը, — դ՞ու՞ ասիր վեղիրին, վոր իմ վորդուս կենդանի թաղեցին Սուրամի բերդում:

Այս խոսակցության միջոցին Վարդուն թագուն ձեռը տարավ մութաքի տակը և հանեց մի փոքր դաշույն:

— Այո, յես ասի. — պատասխանեց Վարդուն բոլորովին անվրդով:

— Ի՞նչու, անիծված, ի՞նչու. նա քեզ ի՞նչ արեց:

— Դուրմիշխան, ապա նախիր ինձ, չե՞ս ճանաչում. դու իմ սիրտս սպանեցիր, իսկ յես՝ քո վորդուն, արդեն մեր հաշիվները մաքրված են:

— Ո՞հ, անիծյալ Գուլիսվարդ, այդ դ՞ու՞ յես. — ասաց կամաց Դուրմիշխանը, հարձակվեց

և ձեռքով սեղմեց նրա կոկորդը: Դառնությունից մոռացավ մի ալլ զենք գործածել:

— Յեկ, իմ Դուրմիշխան, յեկ, քսան տարի ալս որվան ելի սպասում, — ասաց Վարդոն, զրկեց և դաշունը խրեց թիկունքին:

Միքանի ժամից հետո սպասավորները գտան յերկուսին ել մեռած՝ թախտի վրա, իրար գրկած, ինչպես յերկու սիրահարներ: Յերևում եր՝ նրանցից վոչ մեկը ճիգ չեր թափել մահվանից պաշտպանվելու համար:

Դուրմիշխանի կինը, Զուրաբի մայրը խելագարվելուց հետո սիրեց Սուրամի բերդի մոտ շրջագայել: Գնում եր խեղճը, կանգնում, ինչ-վոր բան մտածում և ապա վշտացած ասում. — Ախ, յերանի հիշեմ. — և տխրած յետ եր դառնում:

Այսպես անցավ համարյա թե յերեք տարի: Ահն ել անցավ ճիշտ ալնպես, ինչպես յերբեմն անցնում ե վորոտմունքը: Վորոտմունք շատ ե լինում, իսկ անձրե վոչ: Մի անգամ Զուրաբի մայրը, յերբ ըստ սովորության կանգնած եր Սուրամի բերդի առաջ ու մտածում եր, հանկարծ ճչաց ահռելի ձայնով. — Վա՛յ իմ վորդի Զուրաբ, — և ուշաթափվեց. նրա թուլացած մարմինն ալկա չկարողացավ տանել սրտի կսկիծը: Խեղճը մեռավ: Թաղեցին ալնպես, ինչպես վաչել

եր թաղել մեկին, վորի վորդին իր կյանքը զոհեց հայրենիքին աշնպես սոսկալի կերպով։

Ասում են, իբր թե աշնտեղ, վորտեղ կենդանի թաղեցին զժբախտ Զուրաբին, թաց եւ և արտասուքի պես կաթկթում ե, և իբր թե լուսնյակ գիշերով դուրս ե գալիս հերարձակ սեւադգեստ մի կին և լալով ասում։

Սուրամի ամրոց,
Տեսա փափագով,
Զուրաբս ծոցդ ե,
Պահիր խնամքով։

ԳԱՆ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

906002698

[350 ր.]

եր թաղել մեկին, Վորի
հեց հայրենիքին աչնպես

Ասոււն են, իբր թե
դանի թաղեցին դժբախ
արտասուքի պես կաթ
նուակ ուտե

Հաշիւ
2698